



Πανεπιστήμιο Αθηνών
Εργαστήριο Ευρωπαϊκής Ενοποίησης και Πολιτικής
(ΕΕΕΠ)

eeep.pspa.uoa.gr

Email: newsletter_eeep@pspa.uoa.gr

Τηλ:

Ενημερωτικό Δελτίο

για τις

ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ

Τεύχος 48, Φεβρουάριος 2009.

ΚΩΔΙΚΟΣ: 6029

ΑΦΙΕΡΩΜΑ: Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

❖ Πάνος Καζάκος,
«Κρίση και οικονομική διακυβέρνηση στην Ε.Ε.»

❖ Π.Κ. Ιωακειμίδης,
«Οικονομική κρίση και μεταρρυθμίσεις στην Ε.Ε.»

❖ Μιχάλης Τσινισιζέλης,
«Χωρίς σθένος η Ε.Ε.»



**ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ (ΕΕΕΠ)
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης
Τομέας Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών**

Το Εργαστήριο Ευρωπαϊκής Ενοποίησης και Πολιτικής (ΕΕΕΠ) ιδρύθηκε το Νοέμβριο του 2002 στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης της Σχολής Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Το Εργαστήριο έχει ως αποστολή ανάμεσα σε άλλα:

- τη συστηματική παρακολούθηση, ανάλυση, ερμηνεία και αξιολόγηση των εξελίξεων στον Ευρωπαϊκό χώρο,
- τη συνεργασία και ανταλλαγή επιστημονικών γνώσεων με άλλα ακαδημαϊκά ή ερευνητικά ιδρύματα στην Ελλάδα και το εξωτερικό και
- τη συμμετοχή σε εθνικά, κοινοτικά ή διεθνή προγράμματα

Διευθυντής Εργαστηρίου: Καθηγητής Πάνος Καζάκος

Υπεύθυνη Ερευνητικής και Διαχειριστικής Στήριξης Εργαστηρίου: Κλεοπάτρα Ματσουκά

Επιστημονικό Συμβούλιο: Π. Κ. Ιωακειμίδης, Π. Καζάκος, Ν. Μαραβέγιας, Μ.

Τσινισιζέλης, Κ. Υφαντής, Ι. Υφαντόπουλος, Π. Βαρβαρούσης, Σ. Βέρνυ, Ε. Δούση,

Ν. Κουτσιαράς

Με το Εργαστήριο συνεργάζονται επίσης μέλη ΔΕΠ άλλων Πανεπιστημίων

Μηνιαία Έκδοση

Ιδιοκτήτης : Εργαστήριο Ευρωπαϊκής Ενοποίησης και Πολιτικής, Αιόλου 42-44, 105 60 Αθήνα

Εκδότης : Πάνος Καζάκος, Διευθυντής Εργαστηρίου Ευρωπαϊκής Ενοποίησης και Πολιτικής
Αιόλου 42-44, 105 60 Αθήνα

Επιστημονικός Υπεύθυνος Δελτίου: Καθηγητής Π. Κ. Ιωακειμίδης

Συντακτική ομάδα: Δρ. Άννα Βαλλιανάτου (υπεύθυνη σύνταξης), Κλεοπάτρα Ματσουκά.

Για τυχόν παρατηρήσεις και σχόλια: newsletter_eeep@pspa.uoa.gr

Πάνος Καζάκος, Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών

«Κρίση και οικονομική διακυβέρνηση στην Ευρωπαϊκή Ένωση»

1. Από τη χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 στην ύφεση.

Από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου δεν υπήρξε μια κατάσταση σαν αυτή που βιώνουμε σήμερα. Χαρακτηριστικά της είναι ότι χρηματοπιστωτική κρίση και οικονομική ύφεση αλληλοτροφοδοτούνται και ότι, για πρώτη φορά απλώνονται ταυτόχρονα σε όλες τις μεγάλες οικονομικές περιφέρειες του κόσμου- ΗΠΑ, Ευρώπη, Ασία. Η κρίση θα διαρκέσει περισσότερο από όσα υπολόγιζαν ακόμη και το Φθινόπωρο του 2008¹.

Η κρίση των διεθνών χρηματοπιστωτικών αγορών έχει τις ρίζες της στις αγορές (επισφαλών) ενυπόθηκων δανείων (sub-primes) των ΗΠΑ, όταν οι οφειλέτες περιήλθαν σε αδυναμία εξυπηρέτησης των δανείων τους με αποτέλεσμα να προκληθεί ένα κύμα κατασχέσεων. Ο μηχανισμός που προετοίμασε το έδαφος για τη διάχυση της κρίσης είναι γνωστός: Τα δάνεια, όπως και άλλες οφειλές, αθροίζονταν σε τίτλους (credit default swaps κλπ) που διοχετεύονταν στις αγορές και έφθασαν, σύμφωνα με ορισμένους υπολογισμούς το αστρονομικό ποσό του 1.4 τρις δολλαρίων². Πάνω σε επισφαλή ενυπόθηκα και άλλα δάνεια οικοδομήθηκε ολόκληρη πυραμίδα τίτλων που «διαχέοντας» τον κίνδυνο υπόσχονταν υψηλότερες αποδόσεις και έβρισκαν πρόθυμους αγοραστές – ιδιώτες, επιχειρήσεις, ιδρύματα, ασφαλιστικά ταμεία....Αυτή ήταν η ταχύτατα αναπτυσσόμενη αγορά «παραγώγων», η οποία είχε αφεθεί να λειτουργεί χωρίς την παραμικρή ρύθμιση. Επιπλέον, η πολιτική φθηνού χρήματος της FED δημιουργούσε ευνοϊκές συνθήκες για την ανάπτυξή της. Εδώ ήταν επίσης που πάσης φύσης τυχοδιώκτες και απλοί απατεώνες βρήκαν την (προσωρινή) τύχη τους με χαρακτηριστικότερη την περίπτωση Madoff³.

Η χρηματοπιστωτική κρίση και, στη συνέχεια, η ύφεση της πραγματικής οικονομίας το 2008 έχει πολλές ομοιότητες με τη μεγάλη κρίση της δεκαετίας του 30. Αιφνιδίασε τον κόσμο που πίστευε ότι οι κυβερνήσεις και η ελίτ της γνώσης είχαν αντλήσει μαθήματα από την ιστορία και είχαν καταφέρει να αμβλύνουν τους οικονομικούς κύκλους μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο στηριζόμενη στις ιδέες του Keynes και του Friedman. Ο βραβευμένος με το Νόμπελ οικονομίας το 1995 Robert Lucas εξηγούσε με αφορμή το βραβείο ότι η μακροοικονομική θεωρία είχε ωριμάσει ως απάντηση στην κρίση του 1929 και ότι το ζήτημα της πρόληψης μιας βαθιάς ύφεσης «είχε πρακτικά λυθεί». Παρόμοιες διαβεβαιώσεις έδινε και ο σημερινός πρόεδρος της FED Ben Bernanke: Η σύγχρονη μακροοικονομική θεωρία έχει λύσει το πρόβλημα των οικονομικών διακυμάνσεων⁴. Ως τον Φεβρουάριο 2008 η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) έστελνε το μήνυμα ότι όλα βαίνουν καλώς στις χρηματοπιστωτικές αγορές ή, έστω, ότι οι αγορές είναι υπό έλεγχο⁵.

¹ REINHART, Carmen and ROGOFF, K. *The aftermath of financial crises*, 2009.

² COMMISSION OF THE ECs *Financial integration monitor 2006*, www.ec.europa.eu/internal_market/finances/docs/cross-sector/fin_integration/060728fim_en

³ *Financial Times* February 5 2009.

⁴ KRUGMAN, Paul *The return of depression economics and the crisis of 2008*, W.W. Norton, New York and London, 2008, σελ. 4 και 9.

⁵ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ *Ετήσια έκθεση 2007*, Φρανκφούρτη 2008. Για μια ερμηνεία αυτής της εθελούφλωσης που υπογραμμίζει τον ρόλο των «κανόνων του παιχνιδιού» (διεθνών λογιστικών προτύπων κλπ) βλ. AGLIETTA, Michel *Η οικονομική κρίση*, μετάφραση Α.Δ. Παπαγιαννίδη, εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2009 σελ. 19 και μετά.

Δεν υπάρχει απλή εξήγηση για την κρίση του 2008. Ουσιαστικά προσφέρονται δύο εξηγήσεις: Σύμφωνα με τη μια, υπεύθυνος για την κρίση είναι ακριβώς ο κρατικός παρεμβατισμός με τα υπερβολικά ελλείμματα που προκαλεί, την πολιτική φθηνού χρήματος, αποτυχημένους κρατικά ελεγχόμενους πιστωτικούς φορείς όπως η Fannie Mae και Freddie Mac στις ΗΠΑ, τους περιορισμούς ανεξάρτητων αρχών όπως η SEC στις ΗΠΑ από το Κογκρέσο και τις ομάδες πίεσης κ.α. Ειδικά στις ΗΠΑ ένα τμήμα των ρεπουμπλικάνων θα επιθυμούσαν την επιστροφή στη δεκαετία του 80 – στη Reaganomics – όταν μειώθηκαν οι φόροι και δόθηκε η μεγάλη υπόσχεση για συρρίκνωση του κράτους. Σύμφωνα με την αντίθετη άποψη, η πολιτική ευθύνεται γιατί παραιτήθηκε από τις ευθύνες της - δεν ρύθμιζε έγκαιρα ένα μεγάλο τμήμα του χρηματοπιστωτικού συστήματος στο οποίο διακινούνται τίτλοι υψηλού ρίσκου (κερδοσκοπία), ή ανακάλεσε προϋπάρχουσες ρυθμίσεις όπως συνέβη στις ΗΠΑ, ανέχεται φορολογικούς παράδεισους κλπ ⁶. Όμως υπήρξε και ένα δεύτερος παράγοντας που οδήγησε στην κρίση: οι πολιτικές της FED που πυροδότησαν μια έντονη άνθηση των πιστώσεων, και η μείωση των φόρων από την κυβέρνηση των ΗΠΑ. *Με άλλα λόγια, η κρίση έχει τις ρίζες της σε παλαιότερες αποφάσεις απορρύθμισης και κακού κρατικού ακτιβισμού!*

Μια ικανοποιητική εξήγηση δεν μπορεί παρά να περιλάβει στοιχεία από τις δύο διαφορετικές απόψεις, αλλά και να προσθέσει ιδέες που ξεπερνούν τη στενά οικονομική θεώρηση των πραγμάτων αντλώντας από γειτονικές επιστήμες, λόγου χάρη, αγελαίες συμπεριφορές που διαφέρουν από την ορθολογική παραδοχή των οικονομικών μοντέλων, πλεονεξία και, ίσως, εξασθένιση των ηθικών ασφαλιστικών δικλείδων στον ύστερο καπιταλισμό, υπερκαταναλωτισμό συνδυαζόμενο με την ψευδαίσθηση ότι οι μεγάλες τάσεις του παρελθόντος μπορούσαν να συνεχισθούν στο διηνεκές και μάλιστα σε παγκόσμια κλίμακα.

Όπως και να έχει το πράγμα, η ανάπτυξη των χρηματοπιστωτικών αγορών ευνοούσε πολλούς και τροφοδοτούσε τις εισοδηματικές ανισότητες. Συχνά, οι υψηλές αποδόσεις των τίτλων συνυφαίνονταν με πραγματικές τραγωδίες στην πραγματική οικονομία- τον κανιβαλισμό υγιών κατά βάση επιχειρήσεων π.χ. από private equities. Οι κοινωνικές αντοχές φαίνεται ότι ήταν μεγάλες γιατί τις ενίσχυε ένας αφελής καταναλωτισμός (προϊόν και της πολιτικής φθηνού χρήματος) και η βεβαιότητα ότι το μέλλον δεν επιφύλασσε δυσάρεστες εκπλήξεις. Ούτε φαινόταν να προσφέρεται κάποιος πειστικός εναλλακτικός δρόμος. Η εξέλιξη που σκιαγραφήσαμε ευνοήθηκε από το επικρατούν ιδεολογικό κλίμα μετά την κατάρρευση των καθεστώτων του λεγόμενου «υπαρκτού σοσιαλισμού».

Η τρέχουσα χρηματοοικονομική κρίση αιφνιδίασε μεν την πολιτική, αλλά, η τελευταία άρχισε να αντιδρά μόλις αναγνώρισε την κλίμακά της. Δεν πείσθηκε ότι η επιστροφή στη δεκαετία του 80 αποτελούσε τον ορθό δρόμο για την υπέρβαση της κρίσης γιατί, απλά, τα δεδομένα διαφέρουν ⁷.

Στους τελευταίους μήνες του 2008 αποσαφηνίζονταν τα δύο διαφορετικά ζητήματα που αναδείχθηκαν στον χρηματοπιστωτικό τομέα: Πρώτον να διασωθούν οι τράπεζες και, δεύτερον, να εισαχθεί καινούργια νομοθεσία προκειμένου να μειωθεί το ρυθμιστικό έλλειμμα της «σκιώδους αγοράς παραγώγων» και να αλλάξει τα κίνητρα και την ανεξέλεγκτη χρήση μαθηματικών μοντέλων. Ενώ το πρώτο είχε άμεση προτεραιότητα, και αντιμετωπίζεται προσωρινά φορτώνοντας το βάρος στους φορολογούμενους και στο μέλλον, με αμφισβητούμενα

⁶ EICHENGREEN, Barry «Η ανατομία της κρίσης», σε μετάφραση στην εφημερίδα *το Κέρδος*, 19.9.2008.

⁷ Βλ. ενδεικτικά το «American Recovery and Reinvestment Plan» που έχει υποσχεθεί ο νέος Πρόεδρος των ΗΠΑ Μπάρακ Ομπάμα επαναφέροντας μνήμες του New Deal.

αποτελέσματα⁸, το δεύτερο (η ρύθμιση) χρειάζεται χρόνο και διεθνή συντονισμό, ενώ θα πρέπει να υπερπηδήσει τα συμφέροντα όσων κατέχουν διαχειριστικές θέσεις στις τράπεζες, απολαμβάνοντας (ακόμη) την έλλειψη κάποιας σύνδεσης αμοιβών και αποτελέσματος, έχουν επενδύσει σε «τοξικά χαρτιά» και αξιοποίησαν τα ρυθμιστικά κενά για φοροδιαφυγή. Σε αυτά περιλαμβάνονται και τα συμφέροντα πολιτικών αξιωματούχων- ένα θέμα για τη δημόσια επιλογή!

Όμως, λόγω της συστημικής κλίμακας της κρίσης, εντάθηκαν οι διεθνείς διαβουλεύσεις με αντικείμενο την αλλαγή των κανόνων του παιγνιδιού (μερικοί ομιλούν για ένα νέο Bretton Woods). Στις 15 Νοεμβρίου 2008 πραγματοποιήθηκε εσπευσμένα μια πρώτη διεθνής συνδιάσκεψη (G-20) με πρωτοβουλία της ΕΕ. Ο στόχος ήταν να αντιμετωπισθεί η κρίση σε συνεργασία με τους «νέους» μεγάλους διεθνείς παίκτες (Κίνα κ.α.) και να ρυθμισθεί αυστηρότερα το χρηματοπιστωτικό σύστημα⁹ αν και ως τώρα παραμένει σε ομίχλη τι ακριβώς μπορεί να γίνει. Προηγουμένως η ΕΕ επεξεργάστηκε κοινές θέσεις¹⁰. Η επόμενη σύνοδος της G-20 θα γίνει στις 2 Απριλίου 2009 στο Λονδίνο.

Οι ενέργειες αυτές ανταποκρίνονταν στην πεποίθηση ότι κάθε ρυθμιστικό σύστημα για να είναι πραγματικά αποτελεσματικό πρέπει να είναι παγκόσμιο και, το σπουδαιότερο, να επεκταθεί σε όλες τις δραστηριότητες φορέων όπως τα hedge funds που βρίσκονται ως σήμερα εκτός οποιουδήποτε ελέγχου και δεν πληρώνουν φόρους! Επίσης, την πρώτη εβδομάδα του Ιανουαρίου ο Γάλλος Πρόεδρος οργάνωσε στο Παρίσι διάσκεψη με θέμα «νέος κόσμος, νέος καπιταλισμός» με τη συμμετοχή της Γερμανίδας καγκελαρίου Α. Μέρκελ και του πρώην πρωθυπουργού του ΕΒ Τόνυ Μπλαιρ. Το κεντρικό θέμα της διάσκεψης ήταν πως θα πρέπει να μεταρρυθμισθεί το καπιταλιστικό σύστημα με καλύτερη ρύθμιση και ανανέωση των θεσμών της διεθνούς συνεργασίας¹¹.

Αναπόφευκτα, υπάρχουν μεγάλες διαφορές στις αντιλήψεις για το ρυθμιστικό μοντέλο που πρέπει να υιοθετηθεί για να αποφευχθούν μελλοντικές κρίσεις, ενώ δεν λείπουν και οι επιφυλάξεις για τον αναθερμαινόμενο κρατικό αντικυκλικό ακτιβισμό¹². Αλλά, γεγονός είναι, ότι η *ισορροπία ανάμεσα σε πολιτική και οικονομία* τείνει να αλλάζει με την παρατηρούμενη ιστορικών διαστάσεων επαναφορά της πολιτικής με δέσμες μέτρων για τη διάσωση τραπεζών της τάξης εκατοντάδων δισεκατομμυρίων, εγγυήσεις για τους μικροκαταθέτες, κρατικοποιήσεις, νέους κανόνες για τις εταιρείες, αναγκαστικές συγχωνεύσεις τραπεζών, κλπ. Η στροφή αυτή της οικονομικής πολιτικής

⁸ Π.χ. σύμφωνα με την άποψη του JOHN TAYLOR του πανεπιστημίου Stanford η τωρινή κρίση στο χρηματοπιστωτικό σύστημα δεν οφείλεται στην έλλειψη ρευστότητας αλλά στην έλλειψη εμπιστοσύνης. Συνεπώς η αντιμετώπισή της θα απαιτούσε άλλα μέτρα από αυτά που ελήφθησαν στις ΗΠΑ, π.χ. μεγαλύτερη διαφάνεια στους τραπεζικούς ισολογισμούς και αυξήσεις του ίδιου κεφαλαίου.

⁹ Για τα αποτελέσματα βλ. THE WHITE HOUSE, President G.W.Bush *Declaration of the Summit on Financial Markets and the World Economy*, November 15, 2008. www.whitehouse.gov/news/releases/2008/11.

¹⁰ COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION Economic and Social Affairs *International initiatives in response to the financial crisis et al* Press Release Brussels 4 November 2008. www.consilium.europa.eu.

¹¹ Βλ. *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 9.1.2009; *Time*, February 2009. Η κα. Merkel πρότεινε τη σύσταση ενός οικονομικού συμβουλίου υπό την σκέπη του ΟΗΕ που θα έπρεπε να παίζει μεγαλύτερο ρόλο από το υπάρχον ECOSOC, ενώ ο T. Blair έριξε την ιδέα για μια νέα Χάρτα για διατηρήσιμη ανάπτυξη κατά το πρότυπο της Χάρτας των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων που θα διασφάλιζε μια ορθολογική διαχείριση της οικονομίας! Επίσης, Merkel και Sarkozy ζήτησαν τη διεύρυνση της ομάδας των 8 (G-8) ώστε να περιλάβει νέες χώρες με ιδιαίτερο βάρος στη διεθνή οικονομία. Ο OECD προσπαθεί να γίνει η «πλατφόρμα» της νέας ομάδας.

¹² Βλ. Τη στήλη economic focus του *The Economist*, January 10th 2009. Βέβαια μια σκοτεινή πτυχή τέτοιων μέτρων είναι ότι αυξάνεται δραματικά το χρέος και, συνεπώς, διογκώνονται τα ήδη ανησυχητικά ζητήματα δικαιοσύνης μεταξύ των γενεών. Η λογική διέξοδος από το δίλημμα αυτό θα ήταν να αρχίσει μια συστηματική πολιτική μείωσης των χρεών μόλις η οικονομία ανακάμψει, αλλά το ερώτημα είναι αν η πολιτική λογική θα καταστήσει δυνατή τη μείωση των χρεών και δεν θα βρει ευκαιρίες για νέες δαπάνες.

προς «ανορθόδοξες» μεθόδους ήταν ως την εκδήλωση της κρίσης αδιανόητη ιδίως στο επικρατούν ιδεολογικό κλίμα. Ακόμη και στις ΗΠΑ η κυβέρνηση κατέφυγε στις «ανορθόδοξες» μεθόδους¹³.

Οι παρεμβάσεις αυτές απέτυχαν ως τώρα να αναχαιτίσουν την παρακμή του χρηματοπιστωτικού τομέα, τον κλονισμό βασικών επιχειρήσεων σε εμπόριο και αυτοκινητοβιομηχανία- κατ' αρχάς- και την εξαγωγή της κρίσης σε άλλες χώρες (αρχικά μέσω του τραπεζικού συστήματός τους όπως στην Ισλανδία). Στις αρχές του 2009 η παγκόσμια οικονομία περιήλθε σε ύφεση, το τέλος της οποίας παραμένει αβέβαιο¹⁴, ενώ εξαγγέλθηκαν ή σχεδιάζονται νέες μεγάλης κλίμακας «δέσμες μέτρων». Αν και ο μηχανισμός μεταφοράς της χρηματοπιστωτικής κρίσης στην πραγματική οικονομία είναι πολύπλοκος, μερικά στοιχεία του ξεχώρισαν γρήγορα: Οι δανειολήπτες δεν μπορούν να εξοφλήσουν τα δάνειά τους, οι τράπεζες περιορίζουν την προσφορά πιστώσεων στην οικονομία με αποτέλεσμα να αυξάνεται το κόστος χρηματοδότησης, η εμπιστοσύνη μεταξύ των τραπεζών εξασθενίζει και οι καταναλωτές περιορίζουν τις δαπάνες τους.

Μια λιγότερο ορατή πτυχή σχετίζεται με το αιώνιο πρόβλημα του επιμερισμού του κόστους της κρίσης. Με τις πρώτες δέσμες μέτρων διάσωσης των τραπεζών, η εφαρμογή των οποίων χαρακτηρίζεται από αδιαφάνεια και έλλειψη λογοδοσίας από μέρους των υποστηριζόμενων ιδρυμάτων, οι κυβερνήσεις έδειχναν να ενδιαφέρονται περισσότερο για τα συμφέροντα των ιδιωτών επενδυτών και όχι των φορολογουμένων ανεξάρτητα αν η ένταση και η ταχύτητα με την οποία εξελίχθηκε η κρίση παρασύρει τους πάντες. Αυτό αναγνώρισε η νέα αμερικανική κυβέρνηση, η οποία, εν όψει νέων μέτρων στήριξης, αναζητεί τρόπους να βελτιωθεί η διαφάνεια και να ελέγχεται η αποτελεσματικότητά τους¹⁵. Στην Ευρώπη, η γαλλική κυβέρνηση πρωτοστατεί σε ζητήματα ελέγχου της συχνά προκλητικής συμπεριφοράς των διοικήσεων των τραπεζών (βλ. και επισκόπηση των ενεργειών σ' επίπεδο ΕΕ στο πλαίσιο).

2. Η απάντηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η κρίση βρήκε την ΕΕ με ένα «βαρύ» θεσμικό σύστημα οικονομικής διακυβέρνησης. Το 2008 έκλεισε δεκαετία από την εισαγωγή του ευρώ που θεωρείται ως ένα πετυχημένο πείραμα νομισματικής ένωσης χωρίς ομοσπονδιακή κυβέρνηση και ομοσπονδιακού τύπου και κλίμακας κεντρικό προϋπολογισμό. Οι θεσμοί του ευρώ αποτελούν κεντρικό στοιχείο του συστήματος οικονομικής διακυβέρνησης στην ΕΕ.

Προσθέτουμε, ότι το ευρώ και οι θεσμοί του -κυρίως η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ)- λειτουργούν σε ένα ενιαίο πλαίσιο δημοσιονομικού συντονισμού με τη μορφή του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης (ΣΣΑ) και (χαλαρότερης) συνεργασίας σε ζητήματα διαρθρωτικής πολιτικής υπό τον τίτλο Στρατηγική της Λισαβόνας. Και τα τρία συγκροτούν ουσιαστικά τον πυρήνα της «οικονομικής διακυβέρνησης» στην Ευρώπη.

2.1. Η ευρωζώνη ως πόλος σταθερότητας.

Αναμφίβολα η εισαγωγή του ευρώ ήταν μια απόφαση με πολλούς κινδύνους. Αλλά, ως σήμερα, εμπειρικές έρευνες έδειξαν ότι η καθιέρωση του ευρώ βελτίωσε συνολικά το μακροοικονομικό περιβάλλον των επιχειρήσεων, εξάλειψε το πιθανό ή δυνητικό ρίσκο συναλλαγματικών κρίσεων και μείωσε την «τρωσιμότητα» μικρών ιδίως χωρών σε

¹³ Βλ. επισκόπηση των προσπαθειών αντιμετώπισης της χρηματοπιστωτικής κρίσης κυρίως με νομισματικά μέσα και της οικονομικής ύφεσης με στοχευμένες βοήθειες σε επιχειρήσεις στις ΗΠΑ στο *The Guardian Weekly* 19.12.08.

¹⁴ Μια προσπάθεια πρόβλεψης με βάση προηγούμενες κρίσεις κάνουν οι REINHART, Carmen and ROGOFF, K. *The aftermath of financial crises*, 2009.

¹⁵ Π.χ. ανακοίνωσε μια νέα ιστοσελίδα που θα εξηγεί αναλυτικά πως χρησιμοποιείται το χρήμα που δίνεται στις τράπεζες www.recovery.gov.

κερδοσκοπικές κινήσεις των κεφαλαίων¹⁶. Η ευρωζώνη αναδείχθηκε σε πόλο σταθερότητας για την Ευρώπη και τον κόσμο. Αυτό φαίνεται ότι επιβεβαιώθηκε κατά την τρέχουσα κρίση: Χωρίς το ευρώ οι χώρες που το έχουν υιοθετήσει θα είχαν εκτεθεί σε σοβαρές διαταραχές, ενώ οι συνέπειες ειδικά για την ελληνική οικονομία θα ήταν οδυνηρές¹⁷ μολονότι η τελευταία δεν είναι σε θέση να εκμεταλλευθεί πλήρως τα πλεονεκτήματα της συμμετοχής στην ευρωζώνη λόγω αδυναμίας να τακτοποιήσει τη δημόσια οικονομία της και να εφαρμόσει ένα πρόγραμμα διαρθρωτικών αλλαγών για την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητάς της.

Παρά τις γενικά σταθεροποιητικές επιδράσεις της ευρωζώνης και την ενδυνάμωση της πολιτικής βούλησης σε χώρες εκτός αυτής να υιοθετήσουν το ευρώ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ, 2008

7 Οκτωβρίου.

Συνεδρίαση του ECOFIN. Πρώτες κρίσιμες αποφάσεις για την αντιμετώπιση της χρηματοπιστωτικής κρίσης (εγγυήσεις καταθέσεων σε κάθε κράτος μέλος κλπ).

7 Οκτωβρίου

Συντονισμένη μείωση των επιτοκίων της ΕΚΤ, της Τράπεζας της Αγγλίας, του FED κ.α. Θα ακολουθήσουν και άλλες μειώσεις.

12 Οκτωβρίου

Έκτακτο «Συμβούλιο Κορυφής» των κρατών μελών της ευρωζώνης (με τη συμμετοχή του G. Brown). «Έγκριση» των εθνικών πρωτοβουλιών για τη διάσωση των τραπεζών.

15-16 Οκτωβρίου

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο θεσπίζει τακτική μηνιαία συνάντηση των εθνικών εποπτικών αρχών και μονάδα αντιμετώπισης χρηματοπιστωτικών κρίσεων.

7 Νοεμβρίου.

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο καταλήγει σε *common language* εν όψει της συνόδου της G-20 που συγκαλείται μετά από πρωτοβουλία της Ε.Ε. που αποδέχθηκαν οι ΗΠΑ.

15 Νοεμβρίου

Συνάντηση της G-20 στην Ουάσινγκτον για εξέταση αλλαγών στο διεθνές ρυθμιστικό σύστημα.

11-12 Δεκεμβρίου

Έγκριση από το Ευρωπαϊκό συμβούλιο του «Ευρωπαϊκού προγράμματος οικονομικής ανάκαμψης» που είχε ανακοινώσει η Επιτροπή. Ενισχύεται ο ρόλος της ΕΤΕ.

17 Δεκεμβρίου

Η Επιτροπή χαλαρώνει τους όρους χορήγησης εθνικών βοηθειών από τις κυβερνήσεις με το «προσωρινό πλαίσιο για κρατικές βοήθειες».

15 Ιανουαρίου 2009

Έκθεση της ομάδας αμερικανών οικονομολόγων με τίτλο «Χρηματοπιστωτική μεταρρύθμιση: Ένα πλαίσιο σταθερότητας»

19 Ιανουαρίου 2009

Η Επιτροπή προβλέπει βαθύτερη ύφεση στην ΕΕ από όσο αναμενόταν μερικούς μήνες νωρίτερα.

¹⁶ Τις επιπτώσεις αναλύει η Επιτροπή σε ειδική έκθεση που μόλις δημοσιεύθηκε, βλ. COM (2008) 238 final.

¹⁷ Βλ. ανάμεσα σε πολλά τα άρθρα των Γ. ΠΡΟΒΟΠΟΥΛΟΥ, Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος και Ν. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΑΚΗ, πρώην υπουργού οικονομίας στην εφημερίδα *η Καθημερινή* 4.1.2009.

Τέλη Ιανουαρίου 2009.

Υποβολή του ελληνικού «Επικαιροποιημένου προγράμματος Σταθερότητας και ανάπτυξης 2008-2011»

9 Φεβρουαρίου 2009

Εμπιστευτικό κείμενο της Επιτροπής για κοινούς κανόνες στις κρατικές παρεμβάσεις για «τοξικούς τίτλους» (μέσω «κακών τραπεζών» ή άλλων λύσεων).

1 Μαρτίου 2009

Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (των 27) με αντικείμενο τη συνεργασία στην αντιμετώπιση της χρηματοπιστωτικής κρίσης και των προβλημάτων «μεταξύ εκείνων που προτιμούν τον προστατευτισμό και εκείνων που προτιμούν τη νομιμότητα» (Μ. Τοπολάνεκ, πρωθυπουργός της προεδρεύουσας Τσεχίας).

2 Απριλίου 2009

Νέα συνάντηση αντιπροσώπων της G-20 στο Λονδίνο.

(Ισλανδία, ΕΒ), ορισμένα οικονομικά δεδομένα προκαλούν ερωτηματικά για τη συνοχή της: Πρώτον, οι ανισορροπίες των εξωτερικών ισοζυγίων των κρατών μελών της ευρωζώνης διευρύνονται. Ορισμένες χώρες βλέπουν την ανταγωνιστικότητά τους να φθίνει. Δεύτερον και συναφώς, εξασθενίζει η δανειοληπτική αξιοπιστία των κρατών μελών που στο παρελθόν δεν κατάφεραν να τακτοποιήσουν τη δημόσια οικονομία τους και να εμποδίσουν την πτώση της ανταγωνιστικότητας με τις αναγκαίες μεταρρυθμίσεις. Προς το παρόν, το τελευταίο τούτο οδηγεί σε αύξηση της διαφοράς επιτοκίων δανεισμού σε σχέση με τα γερμανικά (spread). Φυσιολογικά λοιπόν εγείρονται ζητήματα *συνοχής της ευρωζώνης*. Όμως, η αποχώρηση μιας χώρας από την ευρωζώνη δεν είναι ρεαλιστική προοπτική γιατί θα την παγίδευε σε ένα φαύλο κύκλο. Το πιθανότερο είναι ότι θα παγιωθεί η διαφαινόμενη ήδη διπλή στρατηγική: Από τη μια μεριά, να εφαρμόσει η Γερμανία περισσότερο επεκτατική δημοσιονομική πολιτική για την ενδυνάμωση της εγχώριας ζήτησης και, από την άλλη, να απαιτηθούν μεταρρυθμίσεις στις χώρες με τα μεγαλύτερα προβλήματα (Ελλάδα, Ιταλία, Ισπανία, Πορτογαλία). Αυτό θα ήταν το ισοδύναμο της περιβόητης αιρεσιμότητας (conditionality) του IMF ενδεχομένως σε συνδυασμό με κάποια στήριξη από την ΕΚΤ!¹⁸

Καθώς η κρίση ξεδιπλωνόταν, οι κυβερνήσεις των κρατών μελών υιοθετούσαν αρχικά χωρίς συντονισμό διάφορα μέτρα-εγγυήσεις καταθέσεων, κεφαλαιουχικές ενισχύσεις τραπεζών κλπ. (βλ. πίνακα 1). Επειδή κάθε κυβέρνηση έτεινε να βλέπει το τοπικό πρόβλημα, υπήρξαν δυσκολίες στην τήρηση κάποιων «κανόνων του παιγνιδιού». Ακολούθησαν προσπάθειες για *συνλογικές* απαντήσεις ή για συντονισμό των εθνικών αρχών με τη Γαλλία να αναλαμβάνει πρωταγωνιστικό (αν και όχι πάντοτε καλά σχεδιασμένο) ρόλο, ενώ επίσης ενεργοποιήθηκαν οι θεσμοί της ΕΕ – το Συμβούλιο, η Επιτροπή, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) και η Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων (ΕΤΕ)¹⁹. *Η ευρωπαϊκές αντιδράσεις ανέδειξαν τις δυνατότητες*

¹⁸ Βλ. σχετικά TILFORD, Simon *The euro at ten: Is its future secure?* CER essays, London, January 2009.

¹⁹ Βλ. EUROPEAN POLICY CENTRE *Post-Summit analysis: A change of climate*, EPC 20.10.2008 στο www.epc.eu. Ο G. Brown έπαιξε σχεδόν καθοδηγητικό ρόλο. Είχε ανακοινώσει ένα σχέδιο για το ΕΒ που πρόβλεπε ανάμεσα σε άλλα την ενίσχυση της κεφαλαιακής επάρκειας των τραπεζών, τη χορήγηση ρευστότητας σε αυτές, την υιοθέτηση αυστηρότερων διεθνών κανόνων που θα υπηρετούν τη διαφάνεια στις χρηματοπιστωτικές αγορές και ενδυνάμωση της διακρατικής συνεργασίας για καλύτερη εποπτεία των διασυννοριακών οργανισμών. Το σχέδιο προσαρμόστηκε γρήγορα και υιοθετήθηκε από τα κράτη της ευρωζώνης, ενώ στοιχεία από αυτό δανείστηκαν και οι ΗΠΑ (σχέδιο Paulson του Σεπτεμβρίου 2008). Μια βατή περιγραφή των εξελίξεων στην ΕΕ από τον Σεπτέμβριο ως τις αρχές Δεκεμβρίου του 2008 περιέχει το

αλλά και τα θεσμικά και πολιτικά όρια της Ένωσης των 27 κρατών μελών ή των 15 της Ευρωζώνης.

Κατά ενδιαφέροντα τρόπο σημειώθηκαν καθ' οδόν ενδιαφέρουσες αποκλίσεις από τις ως τότε ακολουθούμενες «ρουτίνες» της «οικονομικής διακυβέρνησης» (π.χ. για πρώτη φορά έγινε στις 12 Οκτωβρίου 2008 συνάντηση κορυφής των χωρών της ευρωζώνης υπό την προεδρία του N. Sarkozy και με τη συμμετοχή του Gordon Brown, μολονότι η χώρα του δεν είναι μέλος της ευρωζώνης). Ιδιαίτερα η γαλλική κυβέρνηση προσπάθησε να διατηρήσει τη δυναμική που είχε αναπτυχθεί σ' επίπεδο Ένωσης και να δοκιμάσει τις δυνατότητες θεσμικής αναβάθμισης και θεματικής διεύρυνσης του συστήματος «οικονομικής διακυβέρνησης»²⁰. Οι σχετικές πρωτοβουλίες έδιναν πρακτική συνέχεια σε παλαιότερες ιδέες της Γαλλίας για «πολιτική πλαισίωση» της ανεξάρτητης ΕΚΤ.

Μια ενδιαφέρουσα πτυχή των διεργασιών που περιγράψαμε από τη σκοπιά των σχέσεων δημοσίου και ιδιωτικού τομέα είναι ότι για πρώτη φορά η πολιτική τόσο σε εθνικό, όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο θέτει ζητήματα υπευθυνότητας του ιδιωτικού τομέα. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο π.χ., αντλώντας διδάγματα από την κρίση και επηρεασμένο από την κατακραυγή της κοινής γνώμης, τονίζει τον Οκτώβριο ότι

«πρέπει όλοι οι φορείς του χρηματοπιστωτικού συστήματος, ιδίως του τραπεζικού τομέα, να καταστούν περισσότερο υπεύθυνοι. Υπογραμμίζει ότι οι πραγματικές επιδόσεις των διευθυντικών στελεχών των επιχειρήσεων πρέπει να αντανακλώνται στις αμοιβές τους, μεταξύ άλλων στην αποζημίωση λόγω αποχώρησης («χρυσά αλεξίπτωτα»), η οποία θα πρέπει να συνδέεται με την πραγματική συμβολή του στελέχους στην επιτυχία της επιχείρησης. Ομοίως, πρέπει να διασφαλισθεί ότι τα δικαιώματα απόκτησης μετοχών της εταιρίας ή το σύστημα αμοιβών, ιδίως στον χρηματοπιστωτικό τομέα, δεν συνεπάγεται υπερβολικούς κινδύνους, ούτε υπερβολική επικέντρωση στους βραχυπρόθεσμους στόχους»²¹.

Στα Συμπεράσματα του ΕΣ αντανακλώνται οι ανησυχίες πολλών ευρωπαϊκών κυβερνήσεων για τον τρόπο λειτουργίας ιδιωτικών κατά βάση επιχειρήσεων²². Ο κίνδυνος ήταν υπαρκτός ότι εσπευσμένα και πρόχειρα εθνικά προγράμματα διάσωσης ειδικά για τον χρηματοπιστωτικό τομέα ενείχαν τον κίνδυνο να τροφοδοτήσουν τις τράπεζες με νέο χρήμα, με το οποίο θα συνέχιζαν να λειτουργούν το ίδιο ρινοκίνδυνα (και ανεύθυνα) όπως πριν, να διανέμουν μερίσματα στους μετόχους και να αμείβουν στελέχη πλουσιοπάροχα ακόμη και όταν η κατάσταση των ιδρυμάτων χειρότερεψε. Για τον λόγο αυτόν άλλωστε τόσο στις ΗΠΑ όσο και σε όλες σχεδόν τις ευρωπαϊκές χώρες η στήριξη των τραπεζών άρχισε να συνδέεται βαθμιαία με όρους που αφορούν στις αμοιβές των διευθυντικών στελεχών, στη διανομή μερισμάτων σε μετόχους κ.λ.π.

βιβλίο του ΣΗΜΙΤΗ, Κ. *Η κρίση*, εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2008, σελ. 87-112. Ο πρώην πρωθυπουργός δεν αφήνει αμφιβολία ότι υιοθετεί προχωρημένα σχήματα πολιτικής ενοποίησης.

²⁰ *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 23.10.2008.

²¹ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ των Βρυξελλών 15 και 16 Οκτωβρίου 2008 *Συμπεράσματα της Προεδρίας*, σημείο 9, Βρυξέλλες 16.10.2008.

²² Ενδεικτικά σημειώνω ότι στη Γερμανία η Σοσιαλδημοκρατία (SPD) έθεσε θέμα ελέγχου των αμοιβών των διοικήσεων των τραπεζών και επανεξέτασης του τρόπου φορολόγησής τους. Βλ. *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 27.1.2009. Στην Ελλάδα το θέμα έχει τεθεί με τα πρώτα μέτρα της κυβέρνησης τον Οκτώβριο 2008 που προβλέπουν δυνατότητες ελέγχου των αμοιβών των διοικήσεων σε περίπτωση που τα ιδρύματα συμμετάσχουν στο πρόγραμμα διάσωσης. Αλλά, η πράξη εξαντλείται σε υπαινιγμούς μάλλον παρά σε μια αποσαφήνιση των ευθυνών των διοικήσεων.

Πίνακας 1: Δέσμες στήριξης χρηματοπιστωτικού τομέα σε επιλεγμένες χώρες.

	Βραζιλία	Βρετανία	Καναδάς	Κίνα	Γαλλία	Γερμανία	Ινδία	Ιταλία	Ιαπωνία	Ρωσία	ΗΠΑ
Αξία πακέτου	0,2%	1,1%	2,0%	15,0 %	1,5%	3,1%	1,3%	4,3%	2,0%	1,1%	5,8%
Εκτιμώμενη τελική Επίπτωση	0,2%	1,1%	2,0%	6,0%	0,4%	2,4%	1,3%	0,5%	2,0%	1,1%	5,8%
Φύση του πακέτου											
Υποδομές		X	X	X	X	X	X				X
Φοροαπαλλαγές	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Στήριξη χρηματοπιστωτικού τομέα											
Διασώσεις πλην τραπεζών		X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Ενίσχυση ρευστότητας	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Εγγυήσεις σε δάνεια		X	X		X	X		X	X	X	X
Κεφαλαιακή ενίσχυση		X		X	X	X		X	X		X
Αγορά στοιχείων ενεργητικού		X	X		X	X			X	X	X
Κρατικοποιήσεις		X									X
Πηγή: Καθημερινή, The Economist, ΔΝΤ											

2.2. Η ΕΚΤ στην κρίση: Αλλαγή πολιτικής και θεσμικές αναζητήσεις.

Ως την έναρξη της κρίσης, οι επιδόσεις της ΕΚΤ ανταποκρίθηκαν στις αρχικές προσδοκίες όπως αυτές προέκυπταν από τη συμβατική θεωρία: Η σπουδαιότερη εξέλιξη (κατά τη θεωρία) ήταν ίσως ότι η ΕΚΤ κατάφερε να αποκτήσει την *φήμη* του εγγυητή της σταθερότητας.

Κατά τις ισχύουσες Συνθήκες (και τη Συνθήκη της Λισαβόνας) η ΕΚΤ έχει ως πρωταρχικό σκοπό τη σταθερότητα των τιμών²³, την οποία η ίδια έχει ορίσει ποσοτικά ως ρυθμό πληθωρισμού «κάτω ή κοντά στο 2%» μεσοχρόνια! Δεν επιτρέπεται να επιδιώκει άλλους στόχους, λόγου χάρη τη μείωση της ανεργίας ή την ενίσχυση των εξαγωγών, αν έτσι απειλείται η σταθερότητα των τιμών. Αυτός ο συμπεφωνημένος περιορισμός εξηγεί και τις εντάσεις ανάμεσα σε ΕΚΤ και ορισμένες κυβερνήσεις που αντιμετωπίζουν προβλήματα υψηλής ανεργίας και ανταγωνιστικότητας.

²³ Άρθρο 105 παράγραφος 1 Συνθ ΕΕ/ΕΚ: «Πρωταρχικός στόχος του ΕΣΚΤ είναι η διατήρηση της σταθερότητας των τιμών». Το ΕΣΚΤ αποτελείται από την ΕΚΤ και τις εθνικές κεντρικές τράπεζες.

Καθώς η χρηματοπιστωτική κρίση που είχε εκδηλωθεί στις ΗΠΑ μεταφερόταν στην Ευρώπη και οι προοπτικές της πραγματικής οικονομίας σκοτεινίαζαν, η ΕΚΤ προχώρησε σε αλληπάλληλες μειώσεις των επιτοκίων της και αύξηση των διευκολύνσεων ρευστότητας προς τις εμπορικές τράπεζες. Στις 7 Οκτωβρίου μείωσε τα επιτόκια και εξήγγειλε πιστωτικές διευκολύνσεις προς τις εμπορικές τράπεζες. Η μείωση των επιτοκίων της ΕΚΤ (από 4,25% σε 3,75%) αποφασίσθηκε μετά από ένα χωρίς ιστορικό προηγούμενο συντονισμό με έξι άλλες κεντρικές τράπεζες (FED, Τράπεζα της Αγγλίας κ.α.) σε μια (κοινή) προσπάθεια να αποκατασταθεί η εμπιστοσύνη στο τραπεζικό σύστημα και για να αποφευχθεί η διαφαινόμενη πλέον ύφεση στον κόσμο και στις ευρωπαϊκές οικονομίες²⁴. Τον Ιανουάριο 2009 το επιτόκιο μειώθηκε στο 2%!

Με την κίνηση αυτή η ΕΚΤ (και οι άλλες κεντρικές τράπεζες) συμπλήρωσαν τις επίσης χωρίς προηγούμενο αποφάσεις των κυβερνήσεων να διοχετεύσουν ρευστότητα στις τράπεζες και να διασώσουν μερικές από αυτές από τη χρεοκοπία. Το ερώτημα παρέμεινε πάντως αν η υπέρβαση του φαύλου κύκλου μεταξύ κλειδωνιζόμενου χρηματοπιστωτικού τομέα και ασθενέστερης «πραγματικής» οικονομίας θα απαιτούσε μεγαλύτερες προσπάθειες με την ενεργοποίηση εργαλείων δημοσιονομικής πολιτικής.

Για την ΕΚΤ η μείωση των επιτοκίων και η ανετότερη χορήγηση ρευστότητας στις εμπορικές τράπεζες σήμαινε σημαντική αλλαγή πολιτικής και μάλιστα, για να χρησιμοποιήσω μια νομική έκφραση, επί τη βάσει μιας διασταλτικής ερμηνείας των συνθηκών. *Η στροφή προς τη διαχείριση χρηματοπιστωτικού ρίσκου δεν προβλέπεται μεν στην εντολή της, αλλά επικράτησε η άποψη ότι την επέβαλαν οι δύσκολες καταστάσεις.* Ήταν μια άσκηση πραγματισμού την οποία υποστήριξε και η Γερμανία! Πάντως, η ΕΚΤ έλαβε τα μέτρα αυτά, αφού έδειξε ότι βεβαιώθηκε ότι ο πληθωρισμός ήταν υπό έλεγχο κυρίως λόγω της υποχώρησης των τιμών των πρώτων υλών και δεν θα ξεπερνούσε το 2009 το 2% αλλά και υπέθεσε ότι η εισοδηματική και δημοσιονομική πολιτική των κρατών μελών δεν θα προκαλούσε νέες πιέσεις.

2.3. Εποπτεία και ρύθμιση του χρηματοπιστωτικού συστήματος.

Η χρηματοπιστωτική κρίση έδωσε νέα ώθηση στα αιτήματα για αυστηρότερη ρύθμιση των σχετικών αγορών. Αιτήματα και προτάσεις προς την ίδια κατεύθυνση είχαν κάνει την εμφάνισή τους ήδη από την εποχή της ασιατικής κρίσης (1997), αλλά δεν είχαν ληφθεί σοβαρά υπόψη.

Σήμερα, γίνεται γενικότερα αποδεκτό, ότι στις επικρατούσες συνθήκες παγκοσμιοποίησης ειδικά στον χρηματοπιστωτικό χώρο μια χώρα, όσο μεγάλη και να είναι, αδυνατεί μόνη της να διαμορφώσει ένα αυστηρότερο ρυθμιστικό σύστημα γιατί το μέγεθος και ο ρόλος των αγορών την ξεπερνούν. Συναφής είναι και η άποψη που τείνει να επικρατήσει ότι η πολιτική του *laissez faire* και των υπαινικτικών δηλώσεων δεν μπορεί να συνεχισθεί γιατί δεν αντιμετωπίζει τις πηγές της τωρινής ή και μελλοντικών κρίσεων. Για τον λόγο αυτό άλλωστε έγινε προσπάθεια για μια κοινή προσέγγιση των ισχυρότερων 20 οικονομιών του κόσμου (G-20).

Στην ΕΕ ξεδιπλώθηκε τις τελευταίες δύο δεκαετίες μια διαδικασία ολοκλήρωσης των χρηματοπιστωτικών αγορών, η οποία στηρίχθηκε στον αφοπλισμό των εθνικών αρχών και εργαλείων που τις ρύθμιζαν ως τη δεκαετία του 80. Κατασκευάσθηκε βέβαια παράλληλα ένα ευρωπαϊκό ρυθμιστικό πλαίσιο. Οι βάσεις τέθηκαν με την εσωτερική αγορά – στη περίπτωση μας με τη 2^η Τραπεζική Οδηγία σύμφωνα με την οποία οι εποπτικές αρχές κάθε χώρας, στην οποία εδρεύει μια τράπεζα, είναι υπεύθυνες για την εποπτεία των ιδρυμάτων-υποκαταστημάτων που δραστηριοποιούνται εντός ή εκτός της χώρας. Αυτό επέβαλε τη συνεργασία των εποπτικών

²⁴ *Financial Times* October 9 2008.

αρχών. Από τη δεκαετία του 90 εκδόθηκε σειρά οδηγιών για την εναρμόνιση του κανονιστικού πλαισίου²⁵, αλλά αυτό, σύμφωνα με τις εγκυρότερες αναλύσεις, εμφανίζει πολλά κενά στην εποπτεία ιδίως των ιδρυμάτων που λειτουργούν διασυνοριακά, και αναποτελεσματικότητα²⁶.

Στην τρέχουσα κρίση αναδείχθηκαν, όπως σημειώσαμε, όλα τα προβλήματα των αγορών: αδιαφάνεια, σύνδεση με φοροδιαφυγή, παραγνώριση του ρίσκου, δυνατότητες για παράκαμψη κανόνων κεφαλαιακής επάρκειας ιδίως από τα hedge funds, private equities κλπ. Και ήταν η ανάπτυξη και διάχυση «καινοτόμων» χρηματοπιστωτικών εργαλείων και επενδυτικών μοντέλων που βρέθηκαν εκτός ελέγχου, κατά κανόνα μάλιστα δεν εξυπηρετούσαν τόσο τη «διάχυση του κινδύνου», αλλά την αποφυγή ισχυουσών για τις τράπεζες ρυθμίσεων. Το ρίσκο έγινε επικίνδυνα αδιαφανές και η έκτασή του αποκαλύφθηκε ακριβώς στην κρίση²⁷. Πράγματι, μόνο στην Ευρώπη τα hedge funds διαχειρίζονταν 256 δις δολάρια (2005)²⁸.

Συνεπώς, ήταν φυσικό που τα σημαντικά προβλήματα που ανέδειξε η χρηματοπιστωτική κρίση οδήγησαν σε νέες σκέψεις για αποτελεσματικότερη εποπτεία κυρίως των διασυνοριακών ομίλων, δηλαδή των ομίλων που λειτουργούν σε περισσότερες από μια χώρες. Κατά τον Λουκά Παπαδήμο η ΕΚΤ και το «Ευρωσύστημα» θα πρέπει να έχει μεγαλύτερο ρόλο στην εποπτεία των ιδρυμάτων αυτών. Η ενίσχυση της συνεργασίας των εθνικών αρχών στη βάση του υπάρχοντος θεσμικού πλαισίου δεν αποτελεί την καλύτερη λύση μακροπρόθεσμα²⁹. Έμμεσα, κάνει έναν «ομοσπονδιακό υπαινισμό»³⁰.

Άλλες ιδέες για το υπό διαμόρφωση ρυθμιστικό σύστημα είναι πιο δραστικές: Στοχεύουν ευθέως στην ανάσχεση της κερδοσκοπίας και προτείνουν την καθιέρωση ποινικών κυρώσεων για αγοραπωλησίες τίτλων που δεν είναι αντικείμενο διαπραγμάτευσης στο χρηματιστήριο, για το περιβόητο short selling, για τοποθετήσεις σε φορολογικές οάσεις κλπ.³¹

Προς το παρόν τα πρακτικά βήματα είναι λιγότερο φιλόδοξα. Πρώτον, εντάθηκε η συνεργασία των εθνικών εποπτικών αρχών αφού κλήθηκαν από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο να συνεδριάζουν μια τουλάχιστον φορά τον μήνα για να ανταλλάσσουν απόψεις. Δεύτερον, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο θέσπισε μονάδα αντιμετώπισης χρηματοπιστωτικών κρίσεων στην οποία συμμετέχουν ο Πρόεδρος της ΕΚΤ, ο Πρόεδρος της Επιτροπής, εκπρόσωποι της εν ενεργεία Προεδρίας και των κυβερνήσεων των κρατών μελών, και ο πρόεδρος της ευρωομάδας³². Η

²⁵ Όπως οι Οδηγίες 93/9/ΕΚ και 2000/12/ΕΚ σχετικά με τις κεφαλαιακές απαιτήσεις για τα πιστωτικά ιδρύματα, η Οδηγία 94/19/ΕΚ για τα συστήματα εγγύησης καταθέσεων στα κράτη μέλη κ.α. Το σύστημα εξελίχθηκε κατά την τρέχουσα δεκαετία προκειμένου να προσαρμοσθεί στους εποπτικούς κανόνες της «Βασιλείας ΙΙ». Βλ. Οδηγίες 2006/48/ΕΚ και 2006/49/ΕΚ. Για τη σχέση του ρυθμιστικού συστήματος της ΕΕ με τη «Βασιλεία ΙΙ» δες ΤΡΙΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ, Χρ. *Εποπτεία τραπεζικού συστήματος. Η ευρωπαϊκή εμπειρία και το νέο κανονιστικό πλαίσιο*, Πανεπιστήμιο Αθηνών-Εργαστήριο Ευρωπαϊκής Ενοποίησης και Πολιτικής, κείμενο αρ. 8, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2008

²⁶ Βλ. βατή ανάλυση στο ΤΡΙΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ, Χρ. *Εποπτεία τραπεζικού συστήματος. Η ευρωπαϊκή εμπειρία και το νέο κανονιστικό πλαίσιο*, όπως πριν, σελ. 97 και μετά.

²⁷ INTERNATIONAL MONETARY FUND *Final report of the IIF Committee on market best practices. Principles of conduct and best practices recommendations*, www.iif.com, p. 26.

²⁸ COMMISSION OF THE ECs *Financial integration monitor 2006*, www.ec.europa.eu/internal_market/finances/docs/cross-sector/fin.integration/060728fim_en Συνολικά, οι θεσμικοί διακινούν το ασύλληπτο ποσό των 6,4 τρις. Ευρώ.

²⁹ Βλ. συνέντευξη του ΛΟΥΚΑ ΠΑΠΑΔΗΜΟΥ στην Wirtschaftswoche στην εφημερίδα η Καθημερινή 6.1.2008.

³⁰ Παρόμοιες ιδέες συγκεντρωτικού χαρακτήρα συζητούνται σε διάφορα ερευνητικά ινστιτούτα. Βλ. ενδεικτικά LANNON, Karel *Concrete steps towards more integrated financial oversight*, Centre for European Policy (CEP), London.

³¹ Προτάσεις του πρώην καγκελαρίου της Γερμανίας Helmut Schmidt στην die Zeit. Βλ. *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 19.1.2009.

³² ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ των Βρυξελλών 15 και 16 Οκτωβρίου 2008 *Συμπεράσματα της Προεδρίας*, σημείο 6, Βρυξέλλες 16.10.2008.

μονάδα αυτή θα λειτουργεί ως μηχανισμός έγκαιρης προειδοποίησης, ανταλλαγής πληροφοριών και αξιολόγησης ώστε να διευκολυνθεί η ταχεία και αποτελεσματική αντιμετώπιση κρίσιμων καταστάσεων και θα ενεργοποιείται ανά πάσα στιγμή από ένα κράτος μέλος που αντιμετωπίζει κρίση³³. Τέλος η Επιτροπή έχει επιφορτισθεί να ετοιμάσει μια έκθεση για πιθανές αλλαγές στη ρύθμιση του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Κύριοι άξονες του σχεδίου είναι η βελτίωση της διαφάνειας ως προς την οικονομική κατάσταση των τραπεζών, ενίσχυση του πλαισίου εποπτείας με έμφαση στην καλύτερη αξιολόγηση των πιθανών κινδύνων, η βελτίωση της αποτίμησης σύνθετων και άλλων χρηματοοικονομικών προϊόντων, η επανεξέταση των τιτλοποιήσεων, μέσω των οποίων οι τράπεζες μεταφέρουν τον κίνδυνο στους επενδυτές, η επανεξέταση της λειτουργίας των οργανισμών αξιολόγησης πιστοληπτικής ικανότητας (rating agencies) και η ίδρυση «κολλεγίου εποπτών» (college of supervisors) για χρηματοπιστωτικά ιδρύματα που έχουν διασυνοριακή παρουσία και για καλύτερο συντονισμό των (εθνικών) εποπτικών αρχών³⁴.

Συνοπτικά η κρίση λειτούργησε ως καταλύτης μιας ενδιαφέρουσας θεσμικής κινητικότητας σε ζητήματα εποπτείας του ευρωπαϊκού χρηματοπιστωτικού χώρου [η οποία θα αποκτήσει σαφέστερα χαρακτηριστικά όταν η Επιτροπή το 2009 δημοσιεύσει στο σύνολό τους τις προτάσεις της σύμφωνα με την προαναφερθείσα εντολή του Ecofin του Οκτωβρίου 2008.]

Αλλά, όπως συνέβη και τον Σεπτέμβριο του 2008, στις πρωτεύουσες ορισμένων κρατών μελών της ΕΕ (και στις ΗΠΑ) οι αναζητήσεις για εθνικές κατ' αρχάς και «συστημικές» λύσεις πηγαίνουν μακρύτερα: Εξετάζονται οι δυνατότητες μεταφοράς των «τοξικών τίτλων» σε μια νέα κρατική τράπεζα και η πλήρης κρατικοποίηση των τραπεζών! Κάθε ιδέα έχει πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα. Η δημιουργία μιας «κακής τράπεζας» (ενός είδους κρατικής χωματερής για «τοξικούς τίτλους») απαιτεί τεράστια κεφάλαια και θέτει ζητήματα αποτίμησης των τοξικών τίτλων, δηλαδή, ουσιαστικά, του τελικού επιμερισμού της ζημιάς ανάμεσα σε κράτος (φορολογούμενους, που τελικά θα χρηματοδοτούσαν την «κακή τράπεζα») και υπάρχουσες τράπεζες (μετόχους κλπ)³⁵. Απαλλάσσει τις τράπεζες από την υποχρέωση να διαγράψουν τις κακές επενδύσεις τους επιτρέποντάς τους να τις μεταβιβάσουν στο κράτος έναντι μετρητών και επιβραβεύοντας αλόγιστες πολιτικές τους και υπέρογκες αμοιβές! Από την άλλη μεριά η πλήρης *κρατικοποίηση* μπορεί να φαίνεται αναπόφευκτη σε ορισμένες χώρες (στο ΕΒ έχει γίνει ήδη η αρχή), αλλά δεν είναι πανάκεια και θα συνοδευθεί με μια ατέλειωτη σειρά οικονομικών και πολιτικών προβλημάτων. Π.χ. και αυτή η λύση απαιτεί τεράστια κεφάλαια, ενώ το κράτος είναι κακός ιδιοκτήτης τραπεζών γιατί τείνει να εισάγει πολιτικά κριτήρια στην πιστωτική πολιτική των τραπεζών³⁶. Προς το παρόν, καλλιεργείται το υβρίδιο της «μερικής κρατικοποίησης» καθώς το κράτος εξελίσσεται στον μεγαλύτερο μέτοχο πολλών τραπεζών.

2.4. Η πολιτική ανταγωνισμού σε δοκιμασία.

Τα εθνικά σχέδια διάσωσης τραπεζών έθεσαν σε δοκιμασία την πολιτική ανταγωνισμού που κατέχει ξεχωριστή θέση στο σύστημα της Ένωσης. Έπρεπε συνεπώς να απαντηθεί εσπευσμένα το ερώτημα υπό ποιες προϋποθέσεις ήταν συμβατά με το δίκαιο του ανταγωνισμού και πως θα μπορούσαν να επιταχυνθούν οι διαδικασίες έγκρισης βοηθειών από τις υπηρεσίες της Επιτροπής. Φαίνεται ότι πράγματι υπήρξαν αβεβαιότητες σχετικά με τα όρια που θέτει το νομικό πλαίσιο της Ένωσης, αν και δεν αμφισβητήθηκε σοβαρά η σκοπιμότητα κρατικής στήριξης των

³³ Όπως πριν. Σημείο 6.

³⁴ Βλ. και ΣΗΜΙΤΗΣ, Κ. *Η κρίση*, όπως αλλού, σελ. 89-91.

³⁵ Η λύση αυτή υιοθετήθηκε για πρώτη φορά από τη σουηδική κυβέρνηση το 1993. Βλ. *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 19.1.2009 και 27.1.2009. Για τις σχετικές ιδέες στην οικονομική ομάδα του νέου αμερικανού Προέδρου και τις τεχνικές λεπτομέρειες βλ. *Financial Times* 18.1.2009.

³⁶ Βλ. *The Economist* 23.1.2009.

τραπεζικών ιδρυμάτων ιδίως μετά τον πανικό που προκάλεσε η χρεοκοπία της Lehman Brothers³⁷ ούτε η αναγκαιότητα τοπικών-εθνικών λύσεων. Αλλά, ευελιξία στην αντιμετώπιση της κρίσης δεν σήμαινε ότι έπρεπε να εγκαταλειφθεί η πολιτική ανταγωνισμού της Ένωσης. Γενικά, η Επιτροπή προσπάθησε να συμβιβάσει την πολιτική βούληση για βοήθειες στις τράπεζες με τις επιταγές της Συνθήκης ΕΕ για τις εθνικές βοήθειες. Ειδικότερα νομικά ζητήματα έθεταν η πολιτική της μερικής ή πλήρους κρατικοποίησης τραπεζών (με τη διοχέτευση κεφαλαίου έναντι μετοχών), η είσοδος κρατικών «τοποτηρητών» στα Δ.Σ. τους, οι όροι χορήγησης ρευστότητας κ.α.

Το ECOFIN της 7.10.2008 αναγνώρισε (α) ότι οι άμεσες αποφάσεις για στήριξη του χρηματοπιστωτικού τομέα δεν μπορούσαν παρά να λαμβάνονται σε εθνικό και όχι σε κοινοτικό επίπεδο αλλά και (β) ότι θα έπρεπε κάθε χώρα να συντονίζεται με τις υπόλοιπες, δεδομένου ότι υπάρχουν επιπτώσεις οι οποίες διαπερνούν τα σύνορά της. Το πρώτο βήμα για τον συντονισμό ήταν η υιοθέτηση δεσμευτικών για όλες «κατευθυντήριων αρχών». Σύμφωνα με αυτές οι επεμβάσεις πρέπει να είναι έγκαιρες και προσωρινές, να λαμβάνουν υπόψη τα συμφέροντα των φορολογουμένων, να μη απαλλάσσουν τους μετόχους των τραπεζών από το αναλογούν μερίδιο της ευθύνης, να ανοίγουν δυνατότητες για αλλαγή των διοικήσεων και συγκράτηση των αμοιβών τους και να μη διαστρέφουν τον ανταγωνισμό τηρώντας τους κανόνες για κρατικές βοήθειες³⁸.

Ακολουθώντας, τον Δεκέμβριο του 2008, μετά από σχετική «σύσταση» του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου και αφού στο μεταξύ είχε γίνει σαφές ότι οι κυβερνήσεις χορηγούσαν ή σχεδίαζαν να χορηγήσουν βοήθειες σε επιχειρήσεις εκτός του τραπεζικού τομέα, η Επιτροπή χαλάρωσε τους κανόνες που διέπουν γενικά τις κρατικές βοήθειες σε χειμαζόμενες επιχειρήσεις εκτός τραπεζικού τομέα. Οι νέες ρυθμίσεις, που θα ισχύουν ως τον Μάιο 2010, επιτρέπουν στα κράτη μέλη να χορηγούν βοήθεια ως 500 χιλ. ευρώ σε επιχειρήσεις που υποφέρουν από την πιστωτική ασφυξία, κρατικές εγγυήσεις με ευνοϊκούς όρους, δάνεια με χαμηλά επιτόκια για επενδύσεις και προϊόντα φιλικά προς το περιβάλλον καθώς και βοήθειες για επενδύσεις ρίσκου ως 2,5 εκ. ευρώ (από 1,5 που ήταν ως τότε το όριο). Επίσης, οι ιδιώτες επενδυτές μπορούν να καλύπτουν ως 30% της επένδυσης με ίδιους πόρους (ενώ ως τότε το μερίδιό τους ήταν 50%)³⁹.

Προβλήματα κρατικών βοηθειών και ανταγωνισμού προέκυψαν επίσης καθώς άρχισαν να εξετάζονται δραστικές λύσεις για την εξομάλυνση της ροής πιστώσεων από τις τράπεζες προς τον ιδιωτικό τομέα που εξακολουθεί να χωλαίνει σε πολλές χώρες λόγω της επιβάρυνσης των ισολογισμών με «τοξικούς τίτλους». Σχετικά συζητούνται στην ΕΕ διάφορες κρατικές παρεμβάσεις όπως π.χ. η σύσταση «κακών τραπεζών» με διάφορες νομικές μορφές στις οποίες θα μεταβιβάζονταν οι ως άνω τίτλοι. Ένα ζήτημα είναι να αποφευχθεί στην περίπτωση αυτή η νόθευση του ανταγωνισμού (π.χ. μέσω της αποτίμησης των μεταβιβαζόμενων τίτλων). Στις αρχές Φεβρουαρίου 2009 η Επιτροπή διένειμε ένα πρώτο εμπιστευτικό κείμενο για τη διαφάνεια και καθιέρωση κοινών κανόνων στις κρατικές παρεμβάσεις για «τοξικούς τίτλους» (μέσω «κακών τραπεζών» ή άλλων λύσεων)⁴⁰.

³⁷ Οι υπουργοί οικονομικών της ένωσης επέρριπταν στην επίτροπο Neelie Kroes «άκαμπτη» ερμηνεία των κανόνων ανταγωνισμού σε μια δύσκολη κατάσταση που απαιτούσε ταχύτατες αντιδράσεις. Βλ. *Der Spiegel* No 50, Δεκέμβριος 2008.

³⁸ COUNCIL OF THE EU, ECOFIN *Council Conclusions*, Brussels, 7.10.2008. Τις πρωτοβουλίες αυτές επικύρωσε στη συνέχεια η συνάντηση κορυφής των χωρών της ευρωζώνης. Βλ. SUMMIT OF THE EURO AREA COUNTRIES *Declaration on a concerted European action plan of the euro area countries*, PFUE 12.10.2008.

³⁹ COMMISSION OF THE ECs *Temporary framework for state aid measures to support access to finance in the current financial and economic crisis*, Brussels, 17.12.2008.

⁴⁰ *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 10.2.2009.

Στις αρχές του 2009 η απειλή αναβίωσης του προστατευτισμού γινόταν εμφανέστερη καθώς οι κυβερνήσεις αποφάσιζαν ή σχεδίαζαν ιδίως την στήριξη των αυτοκινητοβιομηχανιών τους. Στη Γαλλία η κρατική βοήθεια προς τις αυτοκινητοβιομηχανίες συνδέθηκε με όρους (παραμονή παραγωγικών μονάδων στο γαλλικό έδαφος ή επιστροφή τους από άλλες χώρες της ΕΕ) που θεωρήθηκε ότι δεν συμβιβάζονται με τους κανόνες της εσωτερικής αγοράς. Στο ΕΒ επίσης η κυβέρνηση είναι εκτεθειμένη σε αυξανόμενη πίεση για «British jobs for British workers». Οι διαφορές «μεταξύ εκείνων που προτιμούν τον προστατευτισμό και εκείνων που προτιμούν τη νομιμότητα» (Μ. Τοπολάνεκ, πρωθυπουργός της προεδρεύουσας Τσεχίας) θα συζητηθούν στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (των 27) την 1 Μαρτίου 2009.

2.5. Ένα «Ευρωπαϊκό πρόγραμμα οικονομικής ανάκαμψης».

Παρά τα μέτρα αυτά (μείωση των επιτοκίων της ΕΚΤ, εθνικές βοήθειες στις τράπεζες) η αρνητική πορεία των χρηματιστηρίων και οι δυσκολίες του χρηματοπιστωτικού συστήματος επηρέαζαν ολοένα και περισσότερο την πραγματική οικονομία. Στους τελευταίους μήνες του 2008 η Ευρώπη διολίσθησε σε μια ύφεση μεγαλύτερης κλίμακας από όσο αναμενόταν νωρίτερα. Η δυσμενής αυτή εξέλιξη έδωσε το έναυσμα για νέα σχέδια κρατικής παρέμβασης, τη φορά αυτή «κεϋνσιανού» τύπου και νέες προσπάθειες συντονισμένης δράσης. Ήταν φανερό, ότι καμιά χώρα μόνη της δεν θα ήταν σε θέση να αποτρέψει ή και να αμβλύνει την ύφεση λόγω του υψηλού βαθμού αλληλεξάρτησης των οικονομιών.

Στις 26 Νοεμβρίου 2008 η Επιτροπή γνωστοποίησε ένα «Ευρωπαϊκό πρόγραμμα οικονομικής ανάκαμψης» ύψους 200 δις. Ευρώ (ή 1,5% του ΑΕΠ της ΕΕ) εξαντλώντας όσα περιθώρια διέθετε η ίδια (και της άφηνε το δημοσιονομικό σύστημα της Ένωσης) για αντικυκλική πολιτική⁴¹. Οι προτάσεις της συζητήθηκαν και εγκρίθηκαν στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Δεκεμβρίου⁴². Από το συνολικό ποσό «αναλογούσαν» στα κράτη μέλη 170 δις. Πρόκειται για δικούς τους πόρους τους οποίους θα διαχειρίζονται κατά την κρίση τους (χωρίς όμως να παραβιάζουν τους κανόνες ανταγωνισμού) για να αναθερμάνουν τη ζήτηση.

Το πρόγραμμα, στο οποίο συμφώνησε το Συμβούλιο, περιλαμβάνει όσον αφορά δράσεις της ίδιας της Ένωσης απλοποίηση των διαδικασιών και ταχύτερη υλοποίηση των προγραμμάτων που χρηματοδοτούνται από τα διαρθρωτικά ταμεία, «κινητοποίηση δυνατοτήτων» στο πλαίσιο του προϋπολογισμού για την ενίσχυση επενδύσεων σε υποδομές και ενέργεια, επιτάχυνση των δράσεων του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου για την στήριξη της απασχόλησης κ.α.⁴³

Στο πρόγραμμα οικονομικής ανάκαμψης, επίσης, η Επιτροπή αποδίδει σημαντικό ρόλο στην ΕΤΕ ως χρηματοδοτικού θεσμού προτείνοντας την αύξηση των πιστώσεων της κατά 30 δις. ευρώ. Αντίθετα ο προϋπολογισμός της Ένωσης δεν είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθεί για αντικυκλικούς σκοπούς⁴⁴ και οι πόροι του είναι ως επί το πλείστον μακροχρόνια δεσμευμένοι. Το 2007 οι πιστώσεις τη ΕΤΕ ανέρχονταν σε 48 δις ευρώ που αντιστοιχούν σε 40% του προϋπολογισμού της Ένωσης! Η ΕΤΕ αποτελεί τον μοναδικό μοχλό αντικυκλικής πολιτικής σε επίπεδο Ένωσης και, για τον λόγο αυτό, κατέχει κεντρική θέση στο πρόγραμμα οικονομικής ανάκαμψης της Επιτροπής. Η οικονομική κρίση και το πολιτικό κλίμα στην ΕΕ είχαν ως αποτέλεσμα να ενδυναμωθεί ο ρόλος της ΕΤΕ.

⁴¹ COMMISSION OF THE ECs *A European economic recovery plan*, Brussels 26.11.2008, COM (2008) 800.

⁴² BRUSSELS EUROPEAN COUNCIL 11 and 12 December 2008, *Presidency Conclusions*, Brussels 12.12.2008 (αρ. Δοκ. 1721/08).

⁴³ Όπως πριν, σημείο 11.

⁴⁴ Κατά το άρθρο 268 παράγραφο 3 ΣυνθΕΕ/ΕΚ ο προϋπολογισμός της ΕΕ πρέπει να είναι ισοσκελισμένος. Η Συνθήκη της Λισαβόνας δεν χαλαρώνει τον περιορισμό αυτό.

Στα σχέδια για επεκτατική δημοσιονομική πολιτική σε ΗΠΑ και ΕΕ αντικατοπτρίζονται ιδέες που είχαν κατά διαστήματα περιθωριοποιηθεί. Τις κωδικοποίησε ο Paul Krugman σε πρόσφατη δημοσίευση υψηλής εκλαϊκευσης επικαλούμενος θεωρία και προηγούμενες εμπειρίες: Υφέσεις και κρίσεις «καταπολεμούνται απλά τυπώνοντας χρήμα και συχνά ή μερικές φορές με εκπληκτική ευκολία»⁴⁵. Και ακόμη, η εφαρμοζόμενη πολιτική δίνει τη δική της απάντηση στο ερώτημα, που απασχόλησε γενιές οικονομολόγων, αν η νομισματική ή η δημοσιονομική πολιτική είναι καταλληλότερη για την καταπολέμηση μιας ύφεσης, καταφεύγοντας απλά και στις δύο!

Ανταποκρίνεται όμως το ευρωπαϊκό πρόγραμμα στην κρισιμότητα των καιρών; Για σύγκριση απλώς σημειώνουμε ότι η νέα αμερικανική διοίκηση προώθησε μια μεγάλη δημοσιονομική ένεση (stimulus) με στόχο την αναθέρμανση της ζήτησης ύψους 838 δις δολ (περίπου 4% του ΑΕΠ/ΗΠΑ) και επιπλέον ένα σχέδιο εκκαθάρισης των τραπεζών από τα τοξικά ομόλογα ύψους 2 τρις δολλαρίων!⁴⁶. Ως προς την ενδυνάμωση της ζήτησης, το επιτελείο του νέου Προέδρου Obama εκτιμά ότι αφού ο ιδιωτικός τομέας υποχωρεί, ο δημόσιος οφείλει να αυξήσει τις δαπάνες του δεδομένου κιόλας ότι υπάρχουν περιθώρια για βελτίωση των υποδομών της χώρας. Η επιλογή αυτή θυμίζει εν τινι μέτρω το New Deal της δεκαετίας του 30. Η ίδια λογική αντικατοπτρίζεται και στις προτάσεις της Επιτροπής. Η τελευταία όμως υπόκειται στους θεσμικούς περιορισμούς της Ένωσης (οι προϋπολογισμοί ανήκουν στις εξουσίες των κρατών μελών), τις διαφορετικές φιλοσοφίες και τις επίσης διαφορετικές καταστάσεις των κρατών μελών.

Όπως δείχνει η απλή σύγκριση του αμερικανικού σχεδίου και του ευρωπαϊκού, πολλές ευρωπαϊκές κυβερνήσεις διστάζουν να προσφύγουν σε μέτρα επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής φοβούμενα, ανάμεσα σε άλλα, την περαιτέρω συσσώρευση χρεών, την ανατροπή της φιλοσοφίας του ΣΣΑ και την ανάσχεση των μεταρρυθμίσεων. Εν τούτοις η κρίση βρίσκει τις δημόσιες οικονομίες της ευρωζώνης σε καλύτερη κατάσταση σε σύγκριση με τις ΗΠΑ (και το ΕΒ). Στα τέλη 2007 το συνολικό δημοσιονομικό έλλειμμα ήταν μόλις 0,6% του ΑΕΠ της ζώνης. Συνεπώς, υπάρχουν περιθώρια για να λειτουργήσουν οι ενσωματωμένοι αυτόματοι πολλαπλασιαστές (αύξηση των δαπανών για στήριξη των ανέργων, μείωση των φορολογικών εσόδων) εντός των ορίων του ΣΣΑ και, κατά περίπτωση, για πρόσθετες δαπάνες για την αναθέρμανση της οικονομίας! Επίσης, στην ευρωζώνη, το μερίδιο του δημοσίου τομέα στο ΑΕΠ είναι μεγαλύτερο. Έτσι η υποχώρηση της ιδιωτικής καταναλωτικής δαπάνης στην ύφεση επηρεάζει λιγότερο την οικονομία.

Τα ελλείμματα διαφέρουν από χώρα σε χώρα (βλ. πίνακα2). Η Γερμανία, έχοντας προηγουμένως τακτοποιήσει τους δημοσιονομικούς λογαριασμούς της, εκκινεί από μια εξαιρετικά ευνοϊκή αφετηρία για την άσκηση επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής⁴⁷ σε αντίθεση με τη Γαλλία, Ιρλανδία και Ελλάδα για τις οποίες είναι πιθανό ότι το 2009 θα κινηθεί η διαδικασία υπερβολικού ελλείμματος. Συνεπώς, η Γερμανία καλείται να παίξει τον ρόλο της

⁴⁵ KRUGMAN, Paul The return of depression economics and the crisis of 2008, W.W. Norton, N. York and London 2008. p. 20

⁴⁶ *Financial Times* 11.2. 2009. Για την «εκκαθάριση» ιδρύεται ένα public-private investment fund, δηλαδή μια νέα «κακή τράπεζα», που θα αγοράσει τους τοξικούς τίτλους για να τους μεταπωλήσει!

⁴⁷ Εκτός από την επιτυχή δημοσιονομική προσαρμογή, η ευνοϊκή αφετηρία στην κρίση οφείλεται και σε άλλους παράγοντες που συχνά παραβλέπονται: Η Γερμανία, αντίθετα προς το ΕΒ ή τις ΗΠΑ δεν έχει ένα διογκωμένο χρηματοπιστωτικό τομέα που τώρα θα έπρεπε να συρρικνωθεί δραματικά. Πολλές γερμανικές επιχειρήσεις, βρίσκονται σε οικογενειακό έλεγχο, χρηματοδοτούμενες από στενά συνδεδεμένες με αυτές τράπεζες (Hausbanken), και στέκονται σε σταθερότερες βάσεις από εκείνες που περιήλθαν σε hedge funds και εταιρείες private equity. Η βιομηχανία επωφελήθηκε από ήρεμες σχετικά εργασιακές σχέσεις. Βλ. Ειδικό κείμενο με τον τίτλο «Jahr der Bewährung» στο περιοδικό *der Spiegel* Nr. 1 29.12.2009.

ατμομηχανής σε μια Ευρώπη που απειλείται από οικονομική στασιμότητα ή και υποχώρηση του ΑΕΠ. Όμως η γερμανική κυβέρνηση προσέγγισε αρχικά το ζήτημα μιας μεγάλης δημοσιονομικής ώθησης με πολλές επιφυλάξεις. Με την στάση αυτή υπάκουε στην παράδοση σταθερότητας της χώρας, έδειχνε ότι δυσπιστούσε έναντι της δημοσιονομικής χαλαρότητας άλλων και δεν ήταν διατεθειμένη να απολέσει τα πλεονεκτήματα σφικτών προϋπολογισμών, κυρίως τη δυνατότητα να αντλεί πόρους από τις κεφαλαιαγορές με χαμηλό κόστος δανεισμού. Αποφάσισε μια πρώτη αδύνατη δέσμη δαπανών ύψους 12 δις ευρώ για δύο έτη (ή 0,25% του ΑΕΠ της χώρας) αλλά τον Ιανουάριο 2009 αναγκάστηκε από τις πιέσεις και το παράδειγμα των εταίρων και τη χειροτέρευση της οικονομικής κατάστασης που αποτυπωνόταν στη μείωση των εξαγωγών και την αύξηση της ανεργίας να προχωρήσει σε νέα δέσμη. Πρόκειται για μια εντυπωσιακή στροφή στην πολιτική. Με τη νέα δέσμη το δημοσιονομικό έλλειμμα τελικά θα ξεπεράσει το 3% του ΑΕΠ⁴⁸.

2.6. Το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης (ΣΣΑ).

Από τα προηγούμενα προκύπτει ότι η συζήτηση για μια δημοσιονομική ώθηση (μέσω δανεισμού) στην ευρωζώνη αποδέχεται, γενικά, ότι το πλαίσιο δημοσιονομικού συντονισμού που διαμορφώθηκε στο παρελθόν και αποκρυσταλλώθηκε στο ΣΣΑ (1997, 2005) δεν θα πρέπει να εγκαταλειφθεί. Τα ζητήματα που τέθηκαν είναι δύο: Ποιες κρατικές παρεμβάσεις επηρεάζουν τα δημοσιονομικά ελλείμματα και ποιο βαθμό ευελιξίας διαθέτει στην πράξη!⁴⁹

Ως προς το πρώτο ζήτημα, είναι φανερό ότι, εφόσον οι παρεμβάσεις δεν συνεπάγονται δαπάνες, όπως π.χ. οι εγγυήσεις καταθέσεων ή οι εγγυήσεις σε τράπεζες, δεν επηρεάζουν δημοσιονομικά ελλείμματα και χρέη. Επίσης, τα ποσά που κινητοποιούνται για τη διάθεση κεφαλαίων στις τράπεζες (στην Ελλάδα δις. ευρώ) αυξάνουν προσωρινά το χρέος, αλλά δεν λαμβάνονται υπόψη κατά τον υπολογισμό των ελλειμμάτων.

Ως προς την ευελιξία του ΣΣΑ, η επικρατούσα άποψη είναι ότι ναι μεν έκτακτες συνθήκες απαιτούν έκτακτα μέτρα, αλλά το ίδιο το ΣΣΑ προβλέπει ότι κατά την εφαρμογή του πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η κρισιμότητα των περιστάσεων. Συγκεκριμένα, η υπέρβαση του ανωτάτου ορίου 3% «επιτρέπεται» αν οφείλεται σε ασυνήθεις περιστάσεις που εκφεύγουν του ελέγχου ενός κράτους μέλους και έχουν σημαντική επίπτωση στη δημοσιονομική του κατάσταση ή αν οφείλεται σε σοβαρή οικονομική ύφεση, δηλαδή μείωση του ετήσιου ΑΕΠ. Συνεπώς, κατά την επικρατούσα άποψη σε Συμβούλιο και Επιτροπή, δεν τίθεται θέμα κατάργησης του ΣΣΑ αλλά ευέλικτης εφαρμογής, που σημαίνει ότι και αν ακόμη τα μέτρα ανάκαμψης μεγαλώσουν τα ελλείμματα, οι κυβερνήσεις θα πρέπει να επιστρέψουν στους μεσοχρόνιους στόχους του ΣΣΑ το ταχύτερο δυνατό καθώς θα επιτυγχάνεται η οικονομική ανάκαμψη⁵⁰. Εν τούτοις, λόγω της κρίσης, τα κράτη μέλη της ευρωζώνης δεν θα πετύχουν τον στόχο που τα ίδια έθεσαν στο Βερολίνο το 2007 να ισοσκελίσουν τους προϋπολογισμούς τους ως το 2010. Επρόκειτο βέβαια για μια πολιτική δέσμευση που εξειδίκευε χρονικά το ΣΣΑ.

Αυτή η επίσημη προάσπιση των συμπεφωνημένων με κάποιες προσαρμογές στην κρίση υποτιμά πιθανόν την έκταση της κρίσης στην πραγματική οικονομία και την κλίμακα των δημοσιονομικών παρεμβάσεων που θα καταστούν τελικά αναγκαίες για την υπέρβασή της. Με τα δεδομένα αυτά οι χώρες της ευρωζώνης αντιμετωπίζουν το δίλημμα ή να περιέλθουν σε μια

⁴⁸ Σύμφωνα με ανεπίσημες εκτιμήσεις αυτόματοι σταθεροποιητές συν πρόσθετες δαπάνες θα ωθήσουν το έλλειμμα της Γερμανίας πάνω από το 3% το 2009. Βλ. *Der Spiegel* 3/ 12.1.2009.

⁴⁹ BRUSSELS EUROPEAN COUNCIL 11 and 12 December 2008, *Presidency Conclusions*, σημείο 13, Brussels 12.12.2008 (αρ. Δοκ. 1721/08).

⁵⁰ Ibid, σημείο 13.

εξουθενωτική κρίση, τηρώντας το ΣΣΑ που έχει τη δική του οικονομική λογική (να μη επιβαρυνθούν οι επόμενες γενιές),

Πίνακας 2. Δημοσιονομικά ελλείμματα στα κράτη μέλη της ευρωζώνης ως % ΑΕΠ (αρχικά μέλη του 1999), 1981- 2008.

	Αυστρία	Βέλγιο	Γαλλία	Γερμανία	Ελλάδα	Ιρλανδία	Ισπανία	Ιταλία	Λουξ.	Ολλανδία	Πορτογαλ.	Φινλανδία	ΕΕ-12
1981	-4,9	-15,4	-2,2	-3,9	-10,6 (*)	- 10,8	-	-10,9	-	-4,9	-8,9	5,2	-
1991	-2,7	-7,3	-2,1	-2,9	-10,1	-2,8	-	-11,4	0,7	-2,7	-7,2	-1,0	-
1999	0,4	-0,6	-1,5	-1,5	-3,1	2,7	-1,4	-1,7	3,4	0,4	-2,8	1,5	-1,4
2000	2,0	0,0	-1,5	1,3	-3,7	4,7	-1,0	0,6	6,0	2,0	-2,9	6,9	0,0
2001	-0,2	0,5	-1,5	-2,8	-4,5	0,9	-0,6	-3,1	6,1	-0,2	-4,3	5,0	-1,8
2002	-0,7	0,0	-3,1	-3,7	-4,7	0,4	-0,5	-2,9	2,1	-2,1	-2,8	4,1	-2,5
2003	-1,4	-0,1	-4,1	-4,0	-5,7	0,4	-0,2	-3,5	0,5	-3,1	-2,9	2,6	-3,1
2004	-4,4	-0,2	-3,6	-3,8	-7,5	1,4	-0,3	-3,5	-1,2	-1,7	-3,4	2,4	-2,9
2005	-1,5	-2,6	-2,9	-3,3	-5,1	1,7	1,0	-4,3	-0,1	-0,3	-6,1	2,9	-2,6
2006	0,6	0,3	-2,4	-3,0	-2,6	3,0	2,0	-3,4	1,3	0,6	-3,9	4,1	-1,3
2007	-0,4	-0,3	-2,7	0,2	-3,6	0,2	2,2	-1,6	3,2	0,3	-2,6	5,3	-0,6
2008	-0,6	-0,5	-3,0	-0,0	-3,5	-5,5	-1,6	-2,5	2,7	1,2	-2,2	5,1	-1,3

(*) 1988.

Πηγή: Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

ή να το εγκαταλείψουν (ας πούμε προσωρινά με μια γενναία επανερμηνεία του) ώστε να στηριχθεί η δαπάνη της οικονομίας και να περιορισθεί κατά το δυνατόν η έκταση και η διάρκεια της κρίσης⁵¹. Η τάση είναι να παρακαμφθούν «ελεγχόμενα» οι περιορισμοί του ΣΣΑ. Σύμφωνα με τις προβλέψεις της Επιτροπής το 2009 τουλάχιστον επτά κράτη μέλη της ευρωζώνης θα ξεπεράσουν το 3% - μερικά μάλιστα θα εμφανίσουν σημαντικά μεγαλύτερα ελλείμματα (Ιρλανδία 11%ΑΕΠ, Γαλλία 5,4%ΑΕΠ, Ισπανία 6,2%ΑΕΠ)⁵².

Συνοπτικά, η αντιφασιστική δέσμη μέτρων της ΕΕ περιλαμβάνει τον «συντονισμό» των εθνικών δημοσιονομικών πακέτων κατά της κρίσης, την ενεργοποίηση της ΕΤΕ, τη μείωση των επιτοκίων της ΕΚΤ, τη σύσταση μονάδας αντιμετώπισης χρηματοπιστωτικών κρίσεων, την ελαστική εφαρμογή των κανόνων για τις κρατικές βοήθειες και την ανοχή σε μικρές υπερβάσεις του ΣΣΑ. Παράλληλα καθορίστηκε ο «οδικός χάρτης» για μόνιμες αλλαγές στην εποπτεία του χρηματοπιστωτικού συστήματος και συζητήθηκαν τροποποιήσεις θεσμών της «οικονομικής διακυβέρνησης» (αποστολή της ΕΚΤ, ρόλος της ευρωομάδας κ.α.).

Άλλες, πιο προωθημένες ιδέες απορρίφθηκαν εξ αρχής. Π.χ. η πρόταση της γαλλικής κυβέρνησης για ένα κοινό Ταμείο για τις τράπεζες που αντιμετωπίζουν προβλήματα απορρίφθηκε αμέσως από τη γερμανική που υποστήριξε, όπως και έγινε τελικά, ότι κάθε χώρα

⁵¹ Βλ. AGLIETTA, Michel *Η οικονομική κρίση*, όπως αλλού, σελ. 61 και μετά.

⁵² EUROPEAN COMMISSION. Directorate –General for Economic and Financial Affairs *Interim forecast*, January 2009, Brussels.

πρέπει να στηρίξει μόνη της τις τράπεζες με οικονομικά προβλήματα και μάλιστα ότι πρέπει να συνεισφέρουν και αυτοί που προκάλεσαν την κρίση⁵³.

3. Η ελληνική οικονομική πολιτική στην κρίση.

Αναμφίβολα, η κρίση ρίχνει βαριά σκιά και στη χώρα μας: Οι ρυθμοί μεγέθυνσης θα υποχωρήσουν το 2009 με αποτέλεσμα να προκληθούν νέες πιέσεις στη δημόσια οικονομία και στην αγορά εργασίας. Γενικά, όμως, αναμένεται ότι οι επιδόσεις της ελληνικής οικονομίας θα είναι συγκριτικά καλύτερες από εκείνες άλλων μελών της Ευρωζώνης⁵⁴.

Η Ελλάδα κινήθηκε, φυσικά, στο πλαίσιο που διαμορφώθηκε στην ΕΕ για την αντιμετώπιση της χρηματοπιστωτικής κρίσης. Η κυβέρνηση αύξησε νωρίς το ελάχιστο νομικά εγγυημένο όριο των καταθέσεων από 20χιλ. Ευρώ σε 100 χιλ. Ευρώ, εγγυήθηκε νωρίς τις καταθέσεις των πολιτών. Αποφάσισε, επίσης, την ενίσχυση της κεφαλαιακής βάσης των τραπεζών, τη χορήγηση ρευστότητας και την παροχή εγγυήσεων του δημοσίου στον διατραπεζικό δανεισμό συνολικού ύψους 28 δις. Ευρώ. Όλα αυτά δε με όρους (συμμετοχή του δημοσίου στα ΔΣ κλπ)⁵⁵. Θα δούμε ποιοι όροι και πως θα τηρηθούν. Όπως και αλλού, έτσι και στη χώρα μας πολλά θα εξαρτηθούν από την εξομάλυνση της χρηματοδότησης των επιχειρήσεων (ιδίως των μικρομεσαίων) από τις τράπεζες, την αποτελεσματικότητα άλλων μέτρων δημοσιονομικού χαρακτήρα (π.χ. επίσπευση υλοποίησης προγραμμάτων που έχουν ενταχθεί στο ΕΣΠΑ 2007-2013) και την επιτυχία της αντικυκλικής πολιτικής στην ΕΕ και στη Νοτιοανατολική Ευρώπη.

Υποστηρίζεται ότι οι ελληνικές τράπεζες εκτέθηκαν λιγότερο στους κινδύνους των «τοξικών τίτλων» και για τον λόγο αυτό βρίσκονται σε πολύ καλύτερη θέση από τις αντίστοιχες των ΗΠΑ ή ορισμένες τράπεζες της Ευρώπης όπου ήδη ορίστηκαν κρατικοί «επίτροποι». Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι θα αποφευχθούν προβλήματα, λόγω αδυναμίας αποπληρωμής αρκετών δανείων που συνάφθηκαν την περίοδο της γρήγορης πιστωτικής επέκτασης, και λόγω της μειωμένης μεταξύ τους εμπιστοσύνης. Επίσης, κίνδυνοι για τις ελληνικές τράπεζες πηγάζουν από την έκθεσή τους στις κλυδωνιζόμενες χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης.

Στην πραγματική οικονομία, προβλήματα ανακύπτουν όχι μόνον λόγω της τραπεζικής πολιτικής πιστώσεων, αλλά και λόγω των δημοσιονομικών ελλειμμάτων, του δημόσιου χρέους που είναι το υψηλότερο στην ευρωζώνη (ως %ΑΕΠ) και της φθίνουσας ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας.

Η κρίση επέτεινε τα σοβαρά δημοσιονομικά προβλήματα της χώρας, τα οποία όμως είχαν εμφανισθεί ήδη το 2007, δηλαδή αμέσως μετά το τέλος της περιόδου «επιτήρησης» 2005-2006. Η δημοσιονομική εκτροπή είχε, λοιπόν, προηγηθεί της ύφεσης. Συνολικά, μετά την ένταξη στην ευρωζώνη δεν επιτεύχθηκε ο εξορθολογισμός των δαπανών και εσόδων. Το αποτέλεσμα

⁵³ EUROPEAN POLICY CENTRE Post-Summit analysis: A change of climate, 20.10.2008, www.epc.eu.

⁵⁴ EUROPEAN COMMISSION *Interim Forecast*, Brussels, January 2009.

⁵⁵ Ειδικότερα η δέσμη προβλέπει, πρώτον, παροχή κρατικής εγγύησης μέχρι 15 δις. ευρώ προς τις τράπεζες για τη σύναψη μεσοπρόθεσμων δανείων (διασφάλιση ρευστότητας), δεύτερον, έκδοση ειδικών ομολόγων από το δημόσιο ύψους έως 8 δις. ευρώ, με τη ρητή πρόβλεψη ότι η ρευστότητα που προκύπτει από αυτά να προορίζεται για τις ΜΜΕ, και, τρίτον, συμμετοχή του δημοσίου στο μετοχικό κεφάλαιο των τραπεζικών ιδρυμάτων έως το ύψος των 5 δις. ευρώ για να βελτιωθεί ο δείκτης κεφαλαιακής τους επάρκειας που είναι προϋπόθεση για να εγκριθεί η συμμετοχή τους στα άλλα δύο σκέλη της δέσμης. Το κράτος συμμετέχει με προνομιούχες μετοχές που έχουν απόδοση 10% και ορίζει εκπροσώπους του στο ΔΣ με δικαίωμα βέτο στον καθορισμό των αμοιβών και σε θέματα διανομής μερισμάτων. Τον Ιανουάριο 2009 οι ΓΣ τριών τραπεζών ενέκριναν την αύξηση του μετοχικού κεφαλαίου τους στο πλαίσιο του παραπάνω σχεδίου με την έκδοση προνομιούχων μετοχών. Τυπικά, κατ' αρχάς, γίνεται ένα σημαντικό βήμα μερικής επανακρατικοποίησης των τραπεζών. Βλ. εφημερίδα *η Καθημερινή* 13.1.2009.

είναι ότι η ύφεση βρίσκει την ελληνική δημόσια οικονομία με περιορισμένη ικανότητα αντίδρασης. Τον Ιανουάριο 2009 υποβάθμισθηκε η πιστοληπτική της ικανότητα από τον οίκο Standard & Poor's⁵⁶ και η διαφορά των επιτοκίων δανεισμού από το γερμανικό (spread) μεγαλώνει ήδη από το 2008 πράγμα ιδιαίτερα ανησυχητικό λόγω του μεγέθους του χρέους και των αναγκών αναχρηματοδότησής του. Η αύξηση των επιτοκίων δανεισμού ανατρέπει την προηγούμενη τάση σύγκλισής τους προς τα γερμανικά και προκάλεσε συζητήσεις για προσφυγή σε θεσμούς εκτός της ΕΕ όπως το IMF. Όπως το διατύπωσε πρόσφατα ο αντιπρόεδρος της ΕΚΤ Λουκάς Παπαδήμος:

«οι ευρωπαϊκές χώρες με χαμηλότερη διεθνή ανταγωνιστικότητα, μεγαλύτερες ανισορροπίες στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών και σημαντικά δημοσιονομικά προβλήματα μπορεί να είναι προφυλαγμένες από τις πιέσεις στην αγορά συναλλάγματος, αλλά όχι και από τους κινδύνους για την ανάπτυξη και τον δανεισμό»⁵⁷.

Στις συνθήκες ύφεσης η οικονομική πολιτική αντιμετωπίζει ένα οδυνηρό δίλημμα επιλογής μεταξύ ενός σταθεροποιητικού προγράμματος που ουσιαστικά εντείνει την ύφεση (περικοπές δαπανών, αύξηση φορολογικών εσόδων) και προκαλεί ανεργία και της συνέχισης της «χαλαρής» δημοσιονομικής διαχείρισης που διευρύνει τα ελλείμματα. Στην τελευταία περίπτωση, όπως αναφέραμε νωρίτερα, ελλοχεύει ο κίνδυνος να εμπλακεί η χώρα σε ένα φαύλο κύκλο λόγω της αύξησης των επιτοκίων δανεισμού της και των χρεών και να οδηγηθεί εν τέλει σε αδυναμία αναχρηματοδότησης του χρέους (χρεοκοπία).

Η ελληνική κυβέρνηση αναζητά διέξοδο με το «Επικαιροποιημένο Πρόγραμμα Σταθερότητας και ανάπτυξης 2008-2011»⁵⁸ που υπέβαλε στην Επιτροπή⁵⁹. Με το πρόγραμμα αυτό τροποποιεί προβλέψεις για τον ρυθμό μεγέθυνσης και στόχους του προϋπολογισμού που μόλις είχε εγκρίνει η Βουλή (τον Δεκέμβριο 2008). Το επικαιροποιημένο πρόγραμμα προβλέπει τριετή περίοδο προσαρμογής, οριακή μείωση των εσόδων ως % ΑΕΠ, μείωση των αμοιβών εργαζομένων στο δημόσιο, σταθεροποίηση των κοινωνικών μεταβιβάσεων και μείωση των επενδύσεων (πάντοτε ως % ΑΕΠ). Όμως, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η Τράπεζα της Ελλάδος και το IMF εκφράζουν επιφυλάξεις για την επίτευξη των στόχων. Επιπλέον δεν θεωρούν ότι επαρκούν τα προβλεπόμενα μέτρα πολιτικής, αν εφαρμοσθούν⁶⁰.

Μολονότι η συγκυρία ανάγκασε την ελληνική κυβέρνηση να στρέψει την προσοχή της στην άμεση προσαρμογή της δημόσιας οικονομίας, εν τούτοις άλλα χαρακτηριστικά της οικονομίας - κυρίως, η μειούμενη ανταγωνιστικότητα- επιβάλλουν την ανανέωση των προσπαθειών για οικονομικές μεταρρυθμίσεις που θα στόχευαν, στην άμβλυνση των επιπτώσεων της ύφεσης, στη δημιουργία προϋποθέσεων για *διατηρήσιμη* δημοσιονομική ισορροπία και στη βελτίωση και αύξηση της προσφοράς. Ειδικότερα, ορισμένες μεταρρυθμίσεις μπορεί να αμβλύνουν την ύφεση. Ενδεικτικά μόνον αναφέρουμε την απλοποίηση των διοικητικές διαδικασιών χρηματοδότησης μικρομεσαίων επιχειρήσεων στο πλαίσιο του ΕΣΠΑ, την εξάλειψη διοικητικών εμποδίων σε τομείς όπου υπάρχει μεγάλο επενδυτικό ενδιαφέρον όπως οι Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας, την μείωση της σπατάλης στο δημόσιο και των ελλειμμάτων σε

⁵⁶ Βλ. ανακοίνωση του υπουργού οικονομίας και οικονομικών Ι. Παπαθανασίου από 14.1.2009 στην ιστοσελίδα www.mnec.gr/el/press_office.

⁵⁷ Ομιλία του ΛΟΥΚΑ ΠΑΠΑΔΗΜΟΥ στο Σαν Φρντζίσκο. Βλ. εφημερίδα *η Καθημερινή* 6.1.2009. Βλ. και ΣΗΜΙΤΗΣ, Κ. *Η κρίση*, όπως αλλού, σελ. 35.

⁵⁸ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ Επικαιροποιημένο Πρόγραμμα Σταθερότητας και ανάπτυξης 2008-2011, Αθήνα, Ιανουάριος 2009.

⁵⁹ Σύμφωνα με το άρθρο 4 του κανονισμού του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου 1466/97.

⁶⁰ Βλ. εφημερίδα *η Καθημερινή*, 15.2.2009.

μερικές κρίσιμες ΔΕΚΟ κλπ. Άλλες κρίσιμες μεταρρυθμίσεις έχουν περισσότερο μακροχρόνια στόχευση (ασφαλιστικό, αγορές εργασίας κ.α.).

Τόσο η συνεπής εφαρμογή του Προγράμματος Σταθερότητας και Ανάπτυξης, όσο και η πραγματοποίηση μεταρρυθμίσεων προσκρούουν συχνά σε υψηλά εμπόδια⁶¹. Η υπέρβαση των εμποδίων δυσχεραίνεται όταν οι γενικότερες πολιτικές συνθήκες είναι δυσμενείς. Οι δραματικές αλλαγές στην οικονομική πολιτική μέσα σε λίγους μήνες (από τη δέσμη του Γ. Αλογοσκούφη στην αναίρεσή της μετά τον ανασχηματισμό του Ιανουαρίου), πρόσφατα πολιτικά σκάνδαλα και προκλητικές συμπεριφορές στελεχών του χρηματοπιστωτικού χώρου έχουν φθείρει την αξιοπιστία της οικονομικής πολιτικής, ενώ η χώρα φαίνεται ότι από τις αρχές του 2009 έχει εισέλθει σε μια περίοδο πολιτικής – εκλογικής αβεβαιότητας.

Π.Κ. Ιωακειμίδης, *Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών και μέλος ΔΣ ΕΛΙΑΜΕΠ*

«Οικονομική κρίση και μεταρρυθμίσεις στην Ευρωπαϊκή Ένωση»

Η πρωτοφανής οικονομική κρίση, η χειρότερη εδώ και 70 χρόνια περίπου, που πλήττει το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα, και με ιδιαίτερη οξύτητα την Ευρώπη, έχει αναδείξει και φωτίσει ορισμένα βασικά ελλείμματα, αδυναμίες, δυσλειτουργίες στο σύστημα και συγκρότηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Πρώτ' απ' όλα είναι εμφανές ότι η έκταση και ένταση της κρίσης συνδέονται με το γεγονός ότι η διευρυμένη Ευρωπαϊκή Ένωση των 27 κρατών-μελών δε συγκροτεί ακόμα τουλάχιστον ένα σχετικά ομοιόμορφο κοινωνικοοικονομικό σύστημα. Αντίθετα, υπογραμμίζεται η «διάσπαση» της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε διαφοροποιημένους κύκλους ή ομάδες κρατών-μελών με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, δομικά προβλήματα, αδυναμίες οικονομικής απόδοσης και διαχείρισης. Έτσι, π.χ. υπάρχει η ευρωζώνη, η ομάδα δηλαδή των 16 κρατών-μελών που έχουν υιοθετήσει το ενιαίο νόμισμα, ευρώ, που συγκροτούν δηλαδή την οικονομική και νομισματική ένωση (ΟΝΕ).

Ωστόσο και η ομάδα αυτή εμφανίζεται διχασμένη και ορισμένοι (όπως π.χ. πρόσφατα οι Financial Times) εκτιμούν ότι μπορεί να οδηγηθεί σε πλήρη διάσπαση μεταξύ των χωρών-μελών της Κεντρικής και Βόρειας Ευρώπης με δομικά ισχυρότερες οικονομίες και σχετικώς πειθαρχημένα δημοσιονομικά συστήματα και των χωρών της Νότιας Ευρώπης/Μεσογείου (Ισπανίας, Ιταλίας, Πορτογαλίας, Ελλάδας καθώς και Ιρλανδίας) με δομικά ασθενείς οικονομίες και παθογενή δημοσιονομικά καθεστώτα που τα χαρακτηρίζουν το υψηλό δημόσιο χρέος και δημοσιονομικά ελλείμματα. Οι χώρες αυτές αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα προβλήματα δανεισμού, υποχρεούμενες να καταβάλουν πολύ υψηλότερα επιτόκια από αυτά λ.χ. της Γερμανίας ενώ από την άλλη μεριά είναι υποχρεωμένες να εφαρμόζουν την ενιαία νομισματική πολιτική και κανόνες πειθαρχίας του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης .

⁶¹ ΚΑΖΑΚΟΣ, Π. «Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα 2000-2007: Αποτίμηση και προοπτικές», στην ετήσια έκδοση *Τάσεις*, 25^ο έτος: Η ελληνική οικονομία το 2008, Αθήνα 2008, σελ. 84-91.

Από την άλλη μεριά, υπάρχει η ομάδα των οκτώ κρατών της πρώην Ανατολικής Ευρώπης η οποία εντάχθηκε στην Ευρωπαϊκή Ένωση το 2004, κρατών με ιδιαίτερα εύθραυστες οικονομικές δομές, και ως εκ τούτου περισσότερο εκτεθειμένες στην τρέχουσα οικονομική κρίση. Τούτο φάνηκε ιδιαίτερα οδυνηρά στις περιπτώσεις της Ουγγαρίας και Λεττονίας, χώρες οι οποίες αναγκάστηκαν να προσφύγουν σε ειδικούς μηχανισμούς χρηματοδοτικής στήριξης με τη συμμετοχή της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου προκειμένου να αντιμετωπίσουν τις συνέπειες της κρίσης και να αποφύγουν την πλήρη κατάρρευση. Έτσι, η οικονομική κρίση φαίνεται να αναδεικνύει τις «διαχωριστικές γραμμές» στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης αλλά ταυτόχρονα όμως να υπογραμμίζει και την επιτακτική πολιτική ανάγκη να υπάρξουν όλες εκείνες οι πρωτοβουλίες και στρατηγικές προκειμένου η Ευρωπαϊκή Ένωση να αντιμετωπίσει επιτυχώς την κρίση αλλά και να διασφαλίσει τη συνοχή και τη βιωσιμότητά της ως ενιαίου συνόλου πολιτικού και οικονομικού χώρου.

Είναι αξιοσημείωτο ότι ορισμένες πρωτοβουλίες, ιδέες, σχέδια προς την κατεύθυνση αυτή, δηλαδή για την αντιμετώπιση των ελλειμμάτων, αδυναμιών, δυσλειτουργιών του πολιτικού και οικονομικού συστήματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, προέρχονται κυρίως από σχετικά ισχυρές χώρες (Γαλλία, Γερμανία, κ.λπ.) και όχι τόσο από τις παθογενείς χώρες οι οποίες θα είχαν κάθε συμφέρον και λόγο να κινηθούν προς αυτήν τη λογική. Προφανώς οι άμεσες και βραχυχρόνιες ανάγκες αντιμετώπισης της κρίσης κυριαρχούν και αποτρέπουν την ανάληψη πρωτοβουλιών με συστημικό χαρακτήρα μεσοπρόθεσμης/μακροχρόνιας μορφής.

Κατά την άποψή μου, η οικονομική κρίση υπογραμμίζει την ανάγκη να επανεξετάσουμε ορισμένες πτυχές του συστήματος πολιτικής και οικονομικής διακυβέρνησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ειδικότερα:

Πρώτον, το θέμα της δημοσιονομικής πολιτικής (fiscal policy) στο πλαίσιο της οικονομικής και νομισματικής ένωσης (ONE). Όπως είναι γνωστόν, ενώ η ONE περιλαμβάνει ενιαία νομισματική πολιτική (single monetary policy) που διαμορφώνεται και ασκείται από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ-ECB), η χάραξη της δημοσιονομικής πολιτικής παραμένει στην κυριαρχική δικαιοδοσία των εθνικών κυβερνήσεων που ασκείται όμως στο πλαίσιο του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης. Το κεντρικό ερώτημα είναι εάν αυτό το καθεστώς μπορεί να συνεχιστεί και να διασφαλίσει τη μακροχρόνια βιωσιμότητα της ONE. Η τρέχουσα εμπειρία υπογραμμίζει ότι η ασυμμετρία ανάμεσα στη νομισματική αφ' ενός και δημοσιονομική πολιτική αφετέρου μπορεί να μην είναι «διατηρήσιμη» σε μακροχρόνια προοπτική. Επομένως, το θέμα θα πρέπει να επανεξεταστεί με όλη τη σοβαρότητα που επιβάλλουν οι συνθήκες. Στην ίδια λογική, θα πρέπει να «αναγνωστούν» οι ρυθμίσεις στις Συνθήκες ΕΕ που δεν επιτρέπουν τη «διάσωση» (bail out) κρατών-μελών της ευρωζώνης που αντιμετωπίζουν προβλήματα υπερβολικού χρέους και δυσχέρειες στη χρηματοδότησή του. Η θέσπιση των κανόνων αυτών στο πλαίσιο της Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Μάαστριχτ) είχε ισχυρή δικαιολογητική βάση – να αποτρέψει δηλαδή την ανευθυνότητα, από πλευράς ορισμένων κρατών-μελών, και κυρίως των Μεσογειακών κρατών στη διαδικασία δανεισμού και μεταφοράς τους κόστους αυτού στις άλλες και υγιέστερες οικονομικά χώρες της ONE. Ωστόσο, φαίνεται σήμερα ότι η «μη διάσωση» χώρας μπορεί να συμπαρασύρει και υπονομεύσει συνολικά την αξιοπιστία της οικονομικής και νομισματικής ένωσης. Επομένως, θα πρέπει να επινοηθούν μηχανισμοί και στρατηγικές που θα επιτρέπουν τη στήριξη αν όχι διάσωση, κάτω από ιδιαίτερα αυστηρούς όρους και προϋποθέσεις, κρατών-μελών της ONE που αντιμετωπίζουν προβλήματα. Η συζήτηση για την έκδοση ευρωπαϊκών ομολόγων κινείται προς αυτή τη λογική.

Δεύτερον, σε συνάρτηση με τη δημοσιονομική πολιτική θα πρέπει να εξεταστεί εάν και κατά πόσο η Ευρωπαϊκή Ένωση θα πρέπει ή όχι να συμπληρωθεί με στοιχεία «δημοσιονομικού

ομοσπονδισμού» (fiscal federalism), με προϋπολογισμό δηλαδή που θα έχει τις δυνατότητες να επιτελεί λειτουργίες δημοσιονομικής σταθεροποίησης. Γνωρίζω ότι το θέμα αυτό είναι κάπως «ταμπού» στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης αλλά κάποια στιγμή δεν μπορεί παρά να το επανεξετάσουμε υπό το φως της τρέχουσας εμπειρίας της οικονομικής κρίσης.

Τρίτον, υπάρχει η εμφανής ανάγκη για ένα περισσότερο αποτελεσματικό, κανονιστικό καθεστώς (regulatory regime) του τραπεζικού συστήματος, των εμπορικών, επενδυτικών τραπεζών στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ήδη η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα προχωρά, όπως φαίνεται, στην επεξεργασία κάποιων σχετικών ρυθμίσεων.

Τέταρτον, το θεσμικό σύστημα της ευρωζώνης θα πρέπει επίσης να ενισχυθεί. Ειδικότερα, το προηγούμενο της σύγκλησης, από τη Γαλλία, Διάσκεψης Κορυφής (άτυπο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο σε επίπεδο χωρών ευρωζώνης) θα πρέπει να θεσμοποιηθεί και ταυτόχρονα θα πρέπει να ενισχυθεί αποφασιστικά το Eurogroup.

Όλα τα παραπάνω μπορούν να συμβάλουν στην ενίσχυση του συστήματος οικονομικής διακυβέρνησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ταυτόχρονα με την υιοθέτηση και των κατάλληλων πολιτικών στον κοινωνικό τομέα). Παραμένει, ωστόσο, το αξονικό ερώτημα του εάν ή όχι η ΟΝΕ μπορεί να συνεχίσει χωρίς την επίτευξη επαρκούς βαθμού πολιτικής ενοποίησης/Πολιτικής Ένωσης, χωρίς δηλαδή την ύπαρξη ισχυρού κυβερνητικού σχήματος στην καρδιά του πολιτικού συστήματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι αδυναμίες που προαναφέραμε καθώς και η εμπειρία από την εναλλαγή των Προεδριών (από Γαλλία σε Τσεχία λόγω χάρη) υπογραμμίζουν με emphaticό τρόπο το αίτημα για βαθύτερη πολιτική ενοποίηση.

Μιχάλης Τσινισιζέλης, Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών.

«Χωρίς σθένος η Ε.Ε.»

Το τελευταίο διάστημα πολλοί έγκυροι αναλυτές αναφέρονται στο όραμα της 'παγκόσμιας διακυβέρνησης' ως το μέσο εκείνο το οποίο κυρίως θα δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για την καλλίτερη αντιμετώπιση της πρωτόγνωρης οικονομικής κρίσης την οποία βιώνουμε. Η συζήτηση για την παγκόσμια διακυβέρνηση προκύπτει περισσότερο από την ανάλυση της σύγχρονης διεθνούς πραγματικότητας με βάση την έννοια της οικονομικής κυρίως αλληλεξάρτησης στη βάση ενός ιδεοτύπου, εκείνου της σύνθετης αλληλεξάρτησης. Εδράζεται στην πεποίθηση ότι η οικονομική αλληλεξάρτηση έχει δημιουργήσει ένα συνεκτικό δίκτυο μεταξύ των ισχυρότερων οικονομιών του πλανήτη όπου, περίπου στη λογική της πεταλούδας στην Κίνα κατά το ανάλογο της συζήτησης για το περιβάλλον, η οικονομική κρίση μεταβιβάζεται ως ντόμινο από χώρα σε χώρα και από αγορά σε αγορά. Με τους όρους του ιδεοτύπου αυτού η παγκόσμια διακυβέρνηση είναι η απολύτως φυσική συνέπεια των ισορροπιών του διεθνούς συστήματος. Εν τούτοις, όπως συνήθως συμβαίνει σε αυτές τις περιπτώσεις, η πραγματικότητα δεν παρακολουθεί τις θεωρίες μας και οι ιδεαλιστικοί οραματισμοί υποχωρούν μπροστά στην αδυσώπητη πραγματικότητα. Και τούτο διότι όπως μαρτυρούν τα δημοσιεύματα του διεθνούς τύπου (δες διαδοχικά δημοσιεύματα στους Financial Times των τελευταίων δύο μηνών) ευρισκόμεθα μπροστά στον κίνδυνο εμφάνισης μιας νέας περιόδου προστατευτισμού η οποία μάλλον ξεκινά στις ΗΠΑ με την πρόγραμμα 'Buy American' το οποίο λέγεται ότι παραβιάζει τα προτάγματα του Παγκοσμίου Οργανισμού Εμπορίου και το οποίο είναι προς ψήφιση στην

Αμερικανική Γερουσία. Με βάση το πρόγραμμα αυτό ζητείται η αγορά Αμερικανικών προϊόντων ως εισροών στην παραγωγή χάλυβα και βιομηχανικών προϊόντων που χρηματοδοτούνται από το πρόγραμμα. Η Ε.Ε., η Ιαπωνία, η Αυστραλία και άλλες χώρες στράφηκαν εναντίον του προγράμματος αυτού και ήδη φαίνεται ότι η Γερουσία θα το καταστήσει ηπιότερο και μάλλον θα αποφευχθεί ένας εμπορικός πόλεμος. Αντίστοιχα συνθήματα ακούγονται και σε Ευρωπαϊκές χώρες όπως λ.χ. στην Ισπανία (Αγόρασε Πατριωτικά), πιο συγκεκριμένα στη Γερμανία, τη Γαλλία η οποία προωθεί μέτρα του τύπου Buy American για την αυτοκινητοβιομηχανία της και αλλού. Η ενδεχόμενη χειροτέρευση της κατάστασης φαίνεται ότι μπορεί να ισχυροποιήσει τους υποστηρικτές τέτοιων απόψεων έστω και εάν διαφαίνεται ότι ο πολιτικός κόσμος θα σταθεί στο ύψος των περιστάσεων καθώς οι συντηρητικές και οι σοσιαλδημοκρατικές δυνάμεις στην Ευρώπη τουλάχιστον τώρα φαίνεται να προκρίνουν την υπεράσπιση του κοινοτικού κεκτημένου, το οποίο, ούτως ή άλλως, λειτουργεί ανασταλτικά προς την κατεύθυνση της επανάκαμψης του προστατευτισμού. Εν ολίγοις, η χρηματοπιστωτική κρίση σταδιακά μετατρέπεται σε εμπορική καθώς παρουσιάζονται σημαντικές μεταβολές στην βιομηχανική παραγωγή της Γερμανίας (-7%), της Ισπανίας (-20%), της Ταιβάν (-35%), της Κορέας (-30%) κλπ.

Ως προς την έκδοση ομολόγων από την ΕΚΤ για τη χρηματοδότηση των ελλειμμάτων ορισμένων χωρών της Ευρωζώνης, όπως η Ελλάδα, αυτό προσέκρουσε στην άρνηση της Γερμανίας όπως άλλωστε και οι προηγούμενες πρωτοβουλίες του Προέδρου της Γαλλίας. Στην Ε.Ε. το ζήτημα της αντιμετώπισης της κρίσης αντιμετωπίζεται από την κάθε χώρα ξεχωριστά χωρίς να υπάρχει κανενός είδους μεταφορά πόρων από τις πλουσιότερες προς τις φτωχότερες. Από τις δηλώσεις διαφόρων κυβερνητικών παραγόντων χωρών όπως η Γερμανία ή η Σουηδία και άλλες μπορούμε να αποκλείσουμε εύκολα ένα τέτοιο ενδεχόμενο. Γενικότερα όμως φαίνεται ότι ορισμένοι αναλυτές οι οποίοι και στο παρελθόν είχαν εκφράσει αμφιβολίες για την βιωσιμότητα του Ευρώ επανακάμπουν με αφορμή τα προβλήματα της Ελλάδας-κυρίως- και της Πορτογαλίας, Ισπανίας και Ιταλίας και προβλέπουν ακόμη και την αποχώρηση της χώρας μας από τη ζώνη του Ευρώ ή την Ε.Ε. κάτι που κατά την γνώμη μου στηρίζεται στην άγνοιά τους για τη σύγχρονη Ευρωπαϊκή ιστορία. Σε οποιαδήποτε όμως περίπτωση για αυτήν την απαράδεκτη κατάσταση στην οποία ευρίσκεται η χώρα μας υπάρχουν ευθύνες οι οποίες και πρέπει να αποδοθούν.

Δεν υπάρχει αμφιβολία όμως ότι η έκδοση ομολόγων από την ΕΚΤ για τη χρηματοδότηση των ελλειμμάτων της Ελλάδας, της Ιταλίας, της Ισπανίας και της Πορτογαλίας θα σημάνει ότι το σύστημα έχει μετακινηθεί αποφασιστικά προς μια ομοσπονδιακή κατεύθυνση προχωρώντας προς την οικονομική του ενοποίηση-και όχι μόνον νομισματική-. Φοβούμαι όμως ότι το πολιτικό κλίμα δεν ευνοεί ακόμη τέτοιες πρωτοβουλίες οι οποίες συνεπάγονται μεταφορές πόρων, όπως άλλωστε έχει διαφανεί καθαρά τα τελευταία χρόνια.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΙ ΚΕΙΜΕΝΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΤΟΥ ΕΕΕΠ

1. ΕΚΔΟΣΕΙΣ

- Ανδρέου, Γιώργος, Συνοχή και διαρθρωτική πολιτική στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Παπαζήσης, Αθήνα 2002
- Διαμαντίκος, Κων/νος - Τριαντόπουλος, Χρήστος, Το Διαδίκτυο στην υπηρεσία της έρευνας, Εκδόσεις Εργαστηρίου Ευρωπαϊκής Ενοποίησης και Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2006.
- Διαμαντίκος, Κωσταντίνος, Θεωρία και πρακτική της αξιολόγησης Προγραμμάτων, δράσεων και πολιτικών, Παπαζήσης, Αθήνα 2007.
- Δούση, Εμμανουέλα, Η κοινοτική περιβάλλοντος και η επίδρασή της στην περίπτωση της Ελλάδας, Παπαζήσης, Αθήνα 2002
- Καζάκος, Πάνος, Αναθεώρηση του συντάγματος και Οικονομία. Δοκίμιο οικονομικής ανάλυσης των συνταγματικών θεσμών, Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα 2007.
- Καζάκος, Πάνος, Στη Μέση του Δρόμου; Η Ελλάδα και η Πρόκληση της Ανταγωνιστικότητας, Εργαστήριο Ευρωπαϊκής Ενοποίησης και Πολιτικής, Μεταμεσονύκτιες Εκδόσεις, Αθήνα 2005.
- Κοτσιαράς, Αθανάσιος, "www.ΠολιτικόΙσλάμ.online.gr" Η ηλεκτρονική παρουσία του Τούρκικου πολιτικού Ισλάμ στο διαδίκτυο, Παπαζήσης, Αθήνα 2004.
- Κουτσιαράς, Νίκος, Η Λήψη Αποφάσεων σε μια Οικονομική Ένωση. Υποδείξεις με αφετηρία τη σύγχρονη οικονομική θεωρία της πολιτικής, Παπαζήσης, Αθήνα 2003.
- Κουτσιαράς, Νίκος, Ποιος ελπίζει ή φοβάται τις Βρυξέλλες; Η ρυθμιστική παρέμβαση της Ε.Ε. στις αγορές εργασίας, Παπαζήσης, Αθήνα 2004.
- Μπότσιου, Κων/να, Μεταξύ ΝΑΤΟ και ΕΟΚ. Η Ευρώπη σε αναζήτηση μιας αμυντικής και πολιτικής ένωσης, 1949-1957, Παπαζήσης, Αθήνα 2002.
- Koutsiaras, Nikos, Understanding Economic and Monetary Union, Institute of European Integration and Policy, Metamesonykties Ekdoseis, Athens 2005.
- Τριαντόπουλος, Χρήστος, Εποπτεία τραπεζικού συστήματος: Η ευρωπαϊκή εμπειρία και το νέο κανονιστικό πλαίσιο, Παπαζήσης, Αθήνα 2008.

2. ΚΕΙΜΕΝΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Α. Μέλη ΔΕΠ και Συνεργάτες από άλλα Πανεπιστημιακά Ιδρύματα

- Διαμαντόπουλος, Χρήστος, "Διοικητικές αντιλήψεις και Διοικητικά συστήματα: Αγγλοαμερικάνικη και ευρωπαϊκή παράδοση". WP. A01/06, 2006 στο eeep.pspa.uoa.gr/WP-A0106
- Καζάκος, Πάνος, "Ανταγωνιστικότητα, Ανάπτυξη και Απασχόληση. Εθνικές δυνατότητες και προτεραιότητες", WP. A03/04, 2004 στο eeep.pspa.uoa.gr/WP-A0304
- Καζάκος, Πάνος, "Στη Μέση του Δρόμου; Η Ελλάδα και η Πρόκληση της Ανταγωνιστικότητας", 2005 στο eeep.pspa.uoa.gr/Met.Ekd.pdf
- Κουτσιαράς, Νίκος, "Η στρατηγική της Λισαβόνας και η έκθεση Kok: Μεταξύ οικονομικής σκοπιμότητας και πολιτικής ορθότητας", WP. A02/05, 2005 στο eeep.pspa.uoa.gr/WP-A0205
- Λάβδας, Κώστας - Χρυσόχου, Δημήτρης, Νέες κατευθύνσεις στη μελέτη της ευρωπαϊκής πολιτείας, WP. A02/06 (2006) στο eeep.pspa.uoa.gr/WP-A0206
- Μαραβέγιας Ν., «Σε αναζήτηση ευρωπαϊκής στρατηγικής για την ύπαιθρο», WP. A01/08 στο eeep.pspa.uoa.gr/WP-A0108.pdf
- Τζιφάκης, Νικόλαος - Φακιολάς, Ευστάθιος Τ. "Οι επιχειρήσεις ειρήνης της Ευρωπαϊκής Ένωσης στα Δυτικά Βαλκάνια", WP. A02/04, 2004 στο eeep.pspa.uoa.gr/WP-A0202
- Ananiadis, Blanca, "From Lisbon to Lisbon: Narratives of Social Europe". UACES 37th Annual Conference and 12th Research Conference, WP. A02/07, 2007 στο eeep.pspa.uoa.gr/WP-A0207
- Attina, Fulvio, Building the Union: an evolutionist interpretation, IEIP-EKEM (Conf.) 09 στο [eeep.pspa.uoa.gr/IEIP-EKEM\(Conf.\)09.pdf](http://eeep.pspa.uoa.gr/IEIP-EKEM(Conf.)09.pdf)
- Bellamy, Richard, New modes of democracy: Can there be EU Democracy without parties or political representation? IEIP-EKEM (Conf.) 08 στο [eeep.pspa.uoa.gr/IEIP-EKEM\(Conf.\)08](http://eeep.pspa.uoa.gr/IEIP-EKEM(Conf.)08)
- Castiglione, Dario, Notes on "The role of political identity in European integration", IEIP-EKEM (Conf.) 07 στο [eeep.pspa.uoa.gr/IEIP-EKEM\(Conf.\)08.pdf](http://eeep.pspa.uoa.gr/IEIP-EKEM(Conf.)08.pdf)
- Diamantopoulos, Christos, "Thoughts on logical positivism, simon's decision theory and the aristotelian teleology", WP. A01/07, 2007 στο eeep.pspa.uoa.gr/WP-A0107
- Kaczynski, Piotr Maciej, "Polish Dilemmas on the New European Union Treaty", Institute of Public Affairs(Warsaw)στο eeep.pspa.uoa.gr/IPA.pdf
- Kassimatis, George, Common cultural roots - The cornerstone of the European Union IEIP-EKEM (Conf.) 05, στο [eeep.pspa.uoa.gr/IEIP-EKEM\(Conf.\)05.pdf](http://eeep.pspa.uoa.gr/IEIP-EKEM(Conf.)05.pdf)
- Kazakos, Panos, After the Constitutional Debacle: What way ahead for the Union?, IEIP-EKEM (Conf.) 10, στο [eeep.pspa.uoa.gr/IEIP-EKEM\(Conf.\)10.pdf](http://eeep.pspa.uoa.gr/IEIP-EKEM(Conf.)10.pdf)
- Kazakos, Panos, Europeanisation, Public Goals and Group Interests: Convergence Policy in Greece, 1990-2003 στο eeep.pspa.uoa.gr/WEP.pdf
- Kazakos, Panos, Scenarios for the future of Europe, WP. A01/05, 2005 στο eeep.pspa.uoa.gr/WP-A0105

- **Koutsiaras, Nikos - Andreou, George**, *Small can be beautiful: The EU budget - and the financial perspectives for 2007-2013*, WP. A01/04, 2004 στο eeep.pspa.uoa.gr/WP-A0104
- **Manitakis, Antonis**, *The impasses in constitutionalising the EU and the perspective of moving from the shared sovereignty of states to "condominium" of peoples*, IEIP-EKEM (Conf.) 02 στο [eeep.pspa.uoa.gr/IEIP-EKEM \(Conf.\) 02](http://eeep.pspa.uoa.gr/IEIP-EKEM (Conf.) 02)
- **Pagoulatos, George**, *Deepening vs Widening: Revisiting the dilemma*, IEIP-EKEM (Conf.) 06 στο [eeep.pspa.uoa.gr/IEIP-EKEM \(Conf.\) 06.pdf](http://eeep.pspa.uoa.gr/IEIP-EKEM (Conf.) 06.pdf)
- **Papadopoulou, Lina**, *Lost in "translation" or, how political visions IEIP-EKEM (Conf.) 04: regarding the future of Europe are "translated" into constitutional arrangements*
- **Taylor, Paul**, *The State of European Integration: a view on the present and future perspective*, IEIP-EKEM (Conf.) 01 στο [eeep.pspa.uoa.gr/IEIP-EKEM \(Conf.\) 01](http://eeep.pspa.uoa.gr/IEIP-EKEM (Conf.) 01)
- **Trechsel, Alexander**, *The Swiss model: a bonanza for EU studies*, IEIP-EKEM (Conf.) 03, [eeep.pspa.uoa.gr/IEIP-EKEM \(Conf.\) 03](http://eeep.pspa.uoa.gr/IEIP-EKEM (Conf.) 03)

Β. Ερευνήτες και Επιστημονικοί Συνεργάτες Ε.Ε.ΕΠ

- **Λούκας, Γιάννης**, "Η παγκόσμια διατροφική κρίση και η θέση της Ευρωπαϊκής Ένωσης", WP. B01/08:
- **Διαμαντίκος, Κωνσταντίνος - Λαμπρίδης, Παναγιώτης**, "Η Αναζήτηση της Ειρήνης στο Αιγαίο: Μία Συνολική Αποτίμηση της Οικοδόμησης Εμπιστοσύνης και Ασφάλειας στις Ελληνοτουρκικές Σχέσεις", WP. B08/04 2004 στο eeep.pspa.uoa.gr/WP-B0804
- **Διαμαντίκος, Κωνσταντίνος**, *Θεωρία και μέθοδοι αξιολόγησης κοινωνικό - οικονομικών παρεμβάσεων*, WP. B05/06, 2006 στο eeep.pspa.uoa.gr/WP-B0506
- **Μανούζας, Ζήσης**, "Μείωση των ωρών εργασίας: Είναι αποτελεσματικό μέτρο για την αύξηση της απασχόλησης;", WP. B07/04, 2004 στο eeep.pspa.uoa.gr/WP-B0704
- **Ματσουκά, Κλεοπάτρα**, *Η ένταξη της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Προβλήματα, Προοπτικές, Προκλήσεις*, WP. B04/06, 2006 στο eeep.pspa.uoa.gr/WP-B0406
- **Μπουρίκος, Δημήτρης**, *Ζητήματα κοινωνικοασφαλιστικής μεταρρύθμισης στην Ελλάδα, Επισημάνσεις και προτεινόμενη βιβλιογραφία*, WP. B03/06, 2006 στο eeep.pspa.uoa.gr/WP-B0306
- **Παπούλιας, Ευάγγελος**, *Διεθνές και Ευρωπαϊκό πλαίσιο της εθνικής πολιτικής μουσείων. Περιπτωσιολογική μελέτη Αρκαδίας*, WP. B01/07, 2006 στο eeep.pspa.uoa.gr/WP-B0107
- **Σκάλκος, Δημήτρης**, "Από τον Ρεπουμπλικανικό Φιλελευθερισμό στη Δημοκρατία των Ελευθεριών: Μία προσέγγιση ανα-σημασιοδότησης της "φιλελεύθερης σοσιαλδημοκρατίας", WP. B02/07, 2007 στο eeep.pspa.uoa.gr/WP-B0207
- **Σοφού, Στεργούλα**, "Η Αναπτυξιακή Βοήθεια ως μέσο της Κοινής Εξωτερικής Πολιτικής και Πολιτικής Ασφάλειας της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η Περίπτωση των Δυτικών Βαλκανίων", WP. B06/04, 2004 στο eeep.pspa.uoa.gr/WP-B0604
- **Τριαντίδης, Αρης**, "Οικονομικές προεκτάσεις της περιφερειακής ολοκλήρωσης στα Βαλκάνια", WP. B05/04, 2004 στο eeep.pspa.uoa.gr/WP-B0504
- **Andreou, George**, *Regional Policy in Greece Sectoral Case Study The Operational Programme "Competitiveness"*, WP. B01/04, 2004 στο eeep.pspa.uoa.gr/WP-B0104
- **Choros, Panagiotis**, *Political Conditionality in the European Neighbourhood Policy: The Case of the Southern Mediterranean* WP. B02/05, 2005 στο eeep.pspa.uoa.gr/WP-B0205
- **Demiri, Eleni - Vlioras, Evangelos**, *The Greek Contribution to CFSP and Civilian Crisis Management*, WP. B02/04, 2004 στο eeep.pspa.uoa.gr/WP-B0204
- **Frangakis, Nikos - Papayannidis, A.D. - Demiri, Eleni - Vlioras, Evangelos**, *FORNET CFSP Annual Report 2004-Greece*, WP. B03/04, 2004 στο eeep.pspa.uoa.gr/WP-B0304
- **Kotsiaros, Athanasios**, *The change of the Greek foreign policy strategy towards Turkey: the Greek official political discourse*, WP. B01/06, 2006 στο eeep.pspa.uoa.gr/WP-B0106
- **Petrelli, Marina - Vallianatou, Anna**, *The medium-small and big member states: willing enough to draw common positions during the European Convention and IGC debate on CFSP and ESDP?*, WP. B02/06, 2006 στο eeep.pspa.uoa.gr/WP-B0206
- **Triantafyllou, Martha**, *Forecasting conflicts with the use of event data: The Greek-Turkish case of Imia*, WP. B04/04, 2004 στο eeep.pspa.uoa.gr/WP-B0404
- **Trantidis, Aris**, *Interests, Ideas and Norms: The Strategy of 'Symbiosis' in the European Neighbourhood Policy*, WP. B03/05, 2005 στο eeep.pspa.uoa.gr/WP-B0305
- **Trinquelle Isabelle**, "La spécificité de la gestion des déchets dans les îles au regard du droit communautaire" στο eeep.pspa.uoa.gr/IsabelleTrinquelle-French.pdf
- **Vallianatou, Anna**, *The Iraq crisis: did the fourth EU-Greek Presidency follow a problem solving approach?*, WP. B01/05, 2005 στο eeep.pspa.uoa.gr/WP-B0105

Κείμενα εργασίας Μονάδα Τουρκίας

- **Kotsiaros, Athanasios**, "Turkish National Elections 2007: Choosing between democracy and authoritarianism", RUT-WP03/07, 2007 στο <http://eeep.pspa.uoa.gr/RUT-WP03.07.pdf>
- **Κοτσιαρός, Αθανάσιος** (επ.), «Η Ευρωπαϊκή Κοινή Γνώμη και η Τουρκία: Διαπραγμάτευση ενάντια στη θέληση των ευρωπαίων πολιτών;» RUT-WP02/07, 2007 στο <http://eeep.pspa.uoa.gr/RUT-WP02.07.pdf>
- **Τριαντόπουλος, Χρήστος**, «Τουρκική οικονομία: Το τρένο του 2006 θα εκτροχιαστεί το 2007;», (2007) RUT-WP01/07 στο <http://eeep.pspa.uoa.gr/RUT-WP01.07.pdf>
- **Τσαπακίδης, Χρήστος**, «Οι Ρωσοτουρκικές Σχέσεις στη Μεταψυχροπολεμική Εποχή: Επαναπροσδιορισμός και Νέες Τάσεις», RUT-WP04/07, 2007 στο <http://eeep.pspa.uoa.gr/RUT-WP04.07.pdf>